

47/0

მ. ბერნუთინი.

სამეურნეო ცხოვრების განვითარება

თარგმანი

მ. დავუშვიანი.

გამოცემა „გუთინა“ № 12.

ფასი 20 კაპ.

თ ბ ი ლ ი ს ი

ელექტრომბეჭდავი მ. ხელაძისა, სოლოღ., პასკევიჩ. ქ. № 3.

1906

მ. ბერნაშვილი.

მ. ბერნაშვილი
ქვეყანი
1925.

სამეურნეო ცხოვრების განვითარება.

თარგმანი

მ. დავითიანი.

34353

გამოცემა „გუთნისა“ № 12.

თბილისი

ელექტრომბეჭდ. მ. ე. ხელაძისა, სოლ. პასკ. ქ., № 3.
1906 წ.

გამომცემელთაგან.

ედვარდ ბერნშტეინი, რომლის წიგნაკსაც ჩვენ ეხლა ვბეჭდავთ, თეორეტიკოსია იმ ახალ მოძრაობისა, რომელმაც ამ ბოლო ხანში თავი იჩინა მარქსისტულ ლიტერატურაში. ბერნშტეინი დაიბადა 1850 წელს, მუშებში ძალიან ადრე დაიწყო მუშაობა და მალე სახელიც მოიხვეჭა. ბერნშტეინი ჩვენ იმდენად გვანტერესებს, რამდენადაც ის ორტოდოქსალურ მარქსიზმის უარ-მყოფელია. ჩვენში, სადაც „მართლ-მორწმუნეობა“ უკიდურეს ფანატიკოსობამდის მიდის, მარქსის მოკრიტიკე მარქსისტების შესახებ თითქმის არავინ არაფერი იცის. ჩვენებური სოციალ-დემოკრატები, რასაკვირველია, თავს არ გაიცხელებენ და მკითხველ საზოგადოებას არ გააცნობენ იმ მწერლებს, რომლებიც თავისუფალ აზროვნებას არ უფრთხიან და ყველაფერს თავის დაუნდობელ კრიტიკის ქარ-ცეცხლში ატარებენ.

ბერნშტეინი უარჰყოფს მარქსიზმის ფილოსოფიურსა და ზოგიერთ სოციოლოგიურ საფუძველს. უარჰყოფს ისტორიულ მატერიალიზმსა და ღირებულებების მარქსისტულ თეორიას. მარქსიზმი ამბობს,

ყველა საწარმოვო იარაღის ექსპროპრიაცია წარმოების კონცენტრაციის საშუალებით მოხდებაო. ბერნშტეინი ჟარჰყოფს ამ აზრს და ამტკიცებს, რომ აუარებელი ფაქტები სრულიად სხვას გვიჩვენებსო. ბერნშტეინის მთლიან მსოფლ-მხედველობას მკითხველი ამ წიგნაკიდან, რასაკვირველია, ვერ გამოიტანს. ამისათვის ყველა მისი თხზულებების გაცნობაა საჭირო. ამისდა მიუხედავად, ეს წიგნაკი არ არის ინტერესს მოკლებული.

ჩვენ, როგორც სრულიად სხვაგვარ იდეალებისა და რწმენათა მალიარებელნი, თქმა არ უნდა, ბერნშტეინს ბევრს საკითხებში ვერ დავეთანხმებით. ზოგიერთს შემთხვევაში, ჩვენი შეხედულებანი შეიძლება, დიამეტრალურად განსხვავდებოდეს კიდევც მის შეხედულებისაგან, მაგრამ ჩვენ მაინც საჭიროდ დავინახეთ, ქართველ მკითხველ საზოგადოებისთვის ისეთი მარქსისტებიც გაგვეცნო, რომლებიც აზროვნების ერთს წერტილზე გაყინვას არ აპირებენ და ავტორიტეტს ბრმად არ ემორჩილებიან.

ჩვენ შემდეგშიაც ვეცდებით ამისთანა წიგნაკების გამოცემას, თუ, რასაკვირველია, გარემოებამ ხელი არ შეგვიშალა.

სამეურნეო ცხოვრების განვითარება.

ამხანაგებო!

მოხსენება, რომელიც დღეს უნდა წავიკითხო, არის შესავალი იმ ექვსი ლექციისა, რომლების წაკითხვასაც ვფიქრობ ბერლინში თქვენი კავშირის სახალხო შენობაში. ეს ლექციები შეადგენს ერთ მთელს შემდეგის სათაურით: „წარსული და მომავალი სახალხო მეურნეობისა“ აწერალია შემდეგ რიგზედ: ჯერ, დღევანდელი ჩვენი თემა—სამეურნეო ცხოვრების განვითარება; მეორე მოხსენებაა—საფუძველნი ეკონომიური ცხოვრებისა; მესამე მოხსენებაში დღევანდელ კაპიტალისტურ მეურნეობის ბუნება იქნება აწერილი. მოხსენების მეოთხე თემა რამდენადმე განყენებული იქნება, მაგრამ აღწერის შესავსებად იგი აუცილებლად საჭიროა და ამიტომ ვეცდები, რაც შეიძლება ხალხისათვის გასაგები ენით დავწერო: ეს არის ღირებულობის სხვა-და-სხვა თეორიები და მათი მნიშვნელობა. მეხუთე თემა ზედმეტ ღირებულებასა და მის ისტორიას შეიცავს; მეექვსე—კლასობრივ ბრძოლას დღევანდელ საზოგადოებაში და ეკონომიური ცხოვრების ახალ ფორმების განვითარებას.

როდესაც მე, თანხმათ თქვენი მართველობის თხოვნისა, ჩემი მოხსენების საგნად ეს ექვსი თემა ავირჩიე, —მე მივაქციე ყურადღება იმას, რომ ექვსივე რამდენადმე განყენებული ხასიათისაა. მაგრამ, რადგანაც თქვენმა მართველობამ მოისურვა, რომ თქვენ კრებებზედ სამეცნიერო ლექციებიც წაეკით-

ხათ, ამიტომ მე სრული იმედი მაქვს, რომ თქვენ მოწყალეთ მამექცევით, თუ რომ ის საგანი, რომელზედაც მე უნდა ვილაპარაკო ვერ აღძრავს თქვენში ისეთ ცხოველ ინტერესს, როგორც რომელიმე მწავე საკითხი, როდესაც იგი თქვენს პროფესიას შეეხება ან ყოველ დღიური ცხოვრების გაჭირვებით არის გამოწვეული. ეხლა კი შევეხობთ თვით თემას, რომელსაც ჩვენ „ეკონომიური ცხოვრების განვითარება“ ვუწოდებთ. რასა ნიშნავს სიტყვა მეურნეობა? მე მგონია ყველა თქვენგანმა იცის, რომ ამ სიტყვას არ შეიძლება მიეცეს ისეთი ვიწრო განმარტება, როგორსაც ჩვეულებრივად აძლევენ ხოლმე: მეურნეობა—ეს არის ადგილი, სადაც შეიძლება ადამიანმა მოიპოვოს საქმელი და სასმელი; თქვენ მოგეხსენებათ რომ მეურნეობა უფრო მომეტებულს ნიშნავს.

პირველი პასუხი მაინც და მაინც ისე არ არის სიმართლეს მოკლებული, როგორც ეს შეიძლება ბევრს თქვენგანს უცხად ეჩვენოს. მეურნეობა ნიშნავს ყოველივე აქტს ადამიანის მოქმედებისას, რომელსაც მიზნად აქვს თავის დროზედ, მწყობრად და მუდმივ უზრუნველ ჰყოს ადამიანი ნივთიერად. ამ განმარტებაში უმთავრესად საყურადღებოა შემადეგი. პირველი,—თავის დროზედ უზრუნველყოფა, მეორე,—მწყობრი და შეუწყვეტელი მოქმედება ნივთიერების შესაძენად. ჩვენ ვიცით, რომ ცოცხალ ქმნილებათა შორის არიან ბევრი ცხოველები, რომლებიც ნივთიერებას შოულობენ სანოვავის სახით ან საშუალებას თავის სახლის დასაცველად.

ადამიანთა და პირუტყვთა შორის მხოლოდ
ის განსხვავებაა, რომ ადამიანი ყველაფერს საქი-
როს წინაღვე ამზადებს, პირუტყვი კი თავის მოთ-
ხოვნილების დაკმაყოფილებას შეეცდება ხოლმე
მხოლოდ მაშინ, როდესაც გაჭირვება დაადგება.
თითო-ორგზა შემთხვევა გვიჩვენებს, რომ არიან
ისეთი ჯიშის პირუტყვებიც, რომლებიც საკვებავის
დამზადებისთვის წინაღვე ზრუნავენ, სახელდობრ ის
პირუტყვები, რომლებსაც მართლა თავისებური მე-
ურნეობა ააქვთ. საერთოდ კი უნდა შევნიშნოთ,
რომ ცხოველები წინდახედულებასა და მწყობრად
სანოვავის შეძენის უნარს მოკლებულნი არიან. უნ-
და შევნიშნოთ, რომ ადამიანის ცხოვრებაშიაც ამ
მწყობრად შეძენის უნარს ყოველთვის არ ვხედავთ.
მაგალითად, ველური ადამიანი უფრო ცოტას ზრუ-
ნავს თავის თავზე, ვიდრე ზოგიერთა პირუტყვი.
ბევრი ველური ხალხი იმდენად შეუჩვეველია მე-
ურნეობრივ წინდახედულობას, რომ, როდესაც იგი
ახლად იწყებს მოქალაქეობრივ ცხოვრებას და ით-
ვისებს ამგვარ წინდახედულობას, სრულიად ჰკარ-
გავს სიმხიარულეს, რომელიც წინათ მისი უზრუნ-
ველობის შედეგი იყო. ველური ადამიანი, მიუხე-
დავით იმისა, რომ იგი დიდ აუტანელ ტანჯაშია,
ყოველთვის მხიარული და კმაყოლია. ის სჭამს მთე-
ლი დღე გულის-არევამდის, ვიდრე ძალზედ გამაძ-
ლარს იქვე არ მიეძინება. ის ერთბაშით სპობს ყვე-

ხათ, ამიტომ მე სრული იმედი მაქვს, რომ თქვენ მოწყალეთ მამექცევით, თუ რომ ის საგანი, რომელზედაც მე უნდა ვილაპარაკო ვერ აღძრავს თქვენში ისეთ ცხოველ ინტერესს, როგორც რომელიმე მწავე საკითხი, როდესაც იგი თქვენს პროფესიას შეეხება ან ყოველ დღიური ცხოვრების გაჭირვებით არის გამოწვეული. ეხლა კი შევეხოთ თვით თემას, რომელსაც ჩვენ „ეკონომიური ცხოვრების განვითარება“ ვუწოდებთ. რასა ნიშნავს სიტყვა მეურნეობა? მე მგონია ყველა თქვენგანმა იცის, რომ ამ სიტყვას არ შეიძლება მიეცეს ისეთი ვიწრო განმარტება, როგორსაც ჩვეულებრივად აძლევენ ხოლმე: მეურნეობა—ეს არის ადგილი, სადაც შეიძლება ადამიანმა მოიპოვოს საჭმელი და სასმელი; თქვენ მოგეხსენებათ რომ მეურნეობა უფრო მომეტებულს ნიშნავს.

პირველი პასუხი მაინც და მაინც ისე არ არის სიმართლეს მოკლებული, როგორც ეს შეიძლება ბევრს თქვენგანს უცხად ეჩვენოს. მეურნეობა ნიშნავს ყოველივე აქტს ადამიანის მოქმედებისას, რომელსაც მიზნად ააქვს თავის დროზედ, მწყობრად და მუდმივ უზრუნველ ჰყოს ადამიანი ნივთიერად. ამ განმარტებაში უმთავრესად სეყურადღებოა შემდეგი. პირველი,—თავის დროზედ უზრუნველყოფა, მეორე,—მწყობრი და შეუწყვეტელი მოქმედება ნივთიერების შესაძენად. ჩვენ ვიცით, რომ ცოცხალ ქმნილებათა შორის არიან ბევრი ცხოველები, რომლებიც ნივთიერებას შოულობენ სანოვავის სახით ან საშუალებას თავის სახლის დასაცველად.

ადამიანთა და პირუტყვთა შორის მხოლოდ ის განსხვავებაა, რომ ადამიანი ყველაფერს საჭიროს წინაღვე ამზადებს, პირუტყვი კი თავის მოთხოვნილების დაკმაყოფილებას შეეცდება ხოლმე მხოლოდ მაშინ, როდესაც გაჭირვება დაადგება. თითო-ორიღა შემთხვევა გვიჩვენებს, რომ არიან ისეთი ჯიშის პირუტყვებიც, რომლებიც საკვებავის დამზადებისთვის წინაღვე ზრუნავენ, სახელდობრ ის პირუტყვები, რომლებსაც მართლა თავისებური მეურნეობა ააქვთ. საერთოდ კი უნდა შევნიშნოთ, რომ ცხოველები წინდახედულებასა და მწყობრად სანოვაგის შექმნის უნარს მოკლებულნი არიან. უნდა შევნიშნოთ, რომ ადამიანის ცხოვრებაშიაც ამ მწყობრად შექმნის უნარს ყოველთვის არ ვხედავთ. მაგალითად, ველური ადამიანი უფრო ცოტას ზრუნავს თავის თავზე, ვიდრე ზოგიერთა პირუტყვი. ბევრი ველური ხალხი იმდენად შეუჩვეველია მეურნეობრივ წინდახედულობას, რომ, როდესაც იგი ახლად იწყებს მოქალაქეობრივ ცხოვრებას და ითვისებს ამგვარ წინდახედულობას, სრულიად ჰკარგავს სიმხიარულეს, რომელიც წინათ მისი უზრუნველობის შედეგი იყო. ველური ადამიანი, მიუხედავად იმისა, რომ იგი დიდ აუტანელ ტანჯაშია, ყოველთვის მხიარული და კმაყოლია. ის სჭამს მთელი დღე გულის-არევამდის, ვიდრე ძალზედ გამაძლარს იქვე არ მიეძინება. ის ერთბაშით სპობს ყვე-

ლაფერს რაც კი აბადია, შემდეგ კი მთელი დღეობით მშიერ-მწყურვალი დაეთრევა იმ დრომდის, სანამ ისეთ რასმეს არ წააწყდება, რაც მას სიმშილს მოუკლავს. ამიტომ მოქალაქეობრივობით მაღლა მდგომ ადამიანს ველური კაცი ბუნებით საშინელ ზარმაცად მიაჩნია, რადგანაც მას მხოლოდ უმწვერვალესი გაჭირვება აამოქმედებს ხოლმე. ყოვლად შესაძლოა, რომ ველური ადამიანი შედარებით მოქალაქეობრივობით მაღლა მდგომთან უფრო მეტს ზრუნავდეს თავის საქმელ-სასმელზედ, მაგრამ მისი შრომა, მისი მუშაობა სრულიად მოკლებულია ყოველგვარ წესიერებასა და სისტემას, რის გამოც მას არ შეიძლება მეურნეობა უწოდოთ. მხოლოდ მაშინ, როდესაც ადამიანი რაიმე საზოგადოებრივ ფორმას მოაწყობს, იგი იწყებს მეურნეობას, ნივთიერების მწყობრად შექმნას. მაგრამ საიდან მოულოდბს ადამიანი მასალას? ბუნებიდან, რომელიც მას გარს არტყია, — მიწიდან მცენარეულობით და ცხოველებიდან.

ამის გარდა, ბუნება და მისი ძალები აძლევდა ადამიანს ნედლი მასალის შემუშავების საშუალებას, ამიტომაც არის, რომ კ. მარქსი მეურნეობას ხსნიდა, როგორც ადამიანის ბუნებასთან დაკიდებულებას.

I

ეკონომიური ფორმების განსაზღვრა.

რანაირია ყველაზედ უფრო უბრალო ფორმა მეურნეობისა? იგი გამოიხატება იმ ნივთიერების წინასწარ დამზადებაში, რომელსაც თვით ბუნება გვაწვდის. ამგვარ მოქმედებას უკვე შეიძლება ეწოდოს შრომა, მაშინ როდესაც პირუტყვებზედ ნადირობა და ხილეულობის შეკოფევა, რომელთა მიზანიც წუთიერი მოთხოვნილებების დაკმაყოფილებაა, არ შეიძლება შრომად ჩაითვალოს. მაშასადამე მეურნეობას ჩასახვის უმაღვე თან ჰყვება შრომაც, რომელიც ამ მეურნეობის ფარგალში პროგრესიულად ვითარდება.

დღეს ამ საკითხზედ არ შევჩერდები. ამას მე შემდეგ ლექციაში დაუბრუნდები. დღეს ჩვენ მეურნეობის ფორმები განვიხილეთ და, ვიდრე ღრმად ჩაუკვირდებოდეთ მის ბუნებას, საერთოდ ძთელს ეკონომიურ შენობას გადავხედოთ.

რა არის მეურნეობის მიზანი? მეურნეობა ეწოდება წინდახედულ მოქმედებას, რომელიც საკვებ საგნების, როგორც ადამიანთა მოთხოვნილების პირდაპირ დამაკმაყოფილებელის მომზადებაში გამოიხატება; სახლის საჭირო მასალის დამზადებაში, რის საშუალებითაც კაცი უამინდობისა და მხეცებისაგან თავს იფარავს; ტანთსაცმლის და იარაღის შექმნაში

თავის თავის დასაცავად; საწარმოვო იარაღის შოვნაში; ნივთიულობის ან კომფორტის კუთვნილების მოგვარებაში, ან მორთულობის შენახვაში და შემუშავებაში, რასაც ადამიანის განვითარების უმაღლეს საფეხურზე ხელოვნება ეწოდება.

ზემოდ ჩამოთვლილი ფორმები შრომისა ეს ადამიანთა მთელ ეკონომიურ მოქმედებას შეადგენს.

ნათქვამიდან ცხადზე უცხადესი ხდება, რომ ეკონომიური მოქმედებას სხვა და სხვა მიზანი აქვს; ასე რომ მათ ცალ-ცალკე გადათვლას საჭიროდ აღარ ვრაცხ. ამიტომ ჩვენ შეგვიძლიან გადავიდეთ პირდა-პირ მეორე საკითხზედ, სახელდობრ, მეურნეობის ზომაზედ.

მეურნეობა შეიძლება იყვეს დიდი და პატარა, იმის მიხედვით, თუ მუშათა რაოდენი რიცხვი იღებს მონაწილეობას ამ მეურნეობაში.

განვითარების ერთ-ერთ საფეხურზედ ადამიანთა მეურნეობა ხდება საერთოდ, ე. ი. მთელი ერის მეურნეობათ, რომელიც სწარმოებს მთელის ერის გასაზოგადოებელი ძალების საშუალებით, ან არა და შეერთებული მეურნეობის უმეტესობა სხვა და სხვა კერძო მეურნეობებისაგან შესდგება.

საერო მეურნეობის მონაწილედ ითვლება მთელი ერი, ე. ი, უმეტესი ნაწილი ხალხისა, რომელიც არის შეერთებული მარტო ჩამონავლობით კი არა, არამედ საერთო ისტორიით, საერთო მე-

ურნეობით, ამა თუ იმ უმთავრესი ინტერესებით და საერთო შეხედულობებით; ამიტომ საერო მეურნეობა შესაძლებელია მაშინ, როდესაც კაცობრიობა საკმაოდ არის განვითარებული. რაც უნდა გამოურკვეველი იყვეს ჩვენი ცნობები პირველ ყოფილ ცხოვრების შესახებ დედამიწაზე, ველური ხალხების ცხოვრების შესწავლა ჩვენ მაინც ნებას გვაძლევს სრულის რწმენით ვთქვათ, რომ განვითარების პირველ საფეხურზე ხალხი ერთი ერთმანეთისაგან სრულიად განცალკევებული ჯგუფებად სცხოვრობდა, ასე რომ ერზედ და ეროვნულ მეურნეობაზედ მაშინ ლაპარაკიც კი არ შეიძლებოდა. სუყოველთვის ეკონომიური მეცნიერების, თეორეტიკოსები მას შემდგომ, რაც ეს მეცნიერება აღმოცენდა, სცდილობდნენ მეურნეობის განვითარების საფეხურები გამორკვეულ ნიშნების და გვარად გაენაწილებინათ და გაეწესრიგებინათ. ასე, მაგალითად, ხალხთა ეკონომიურ ცხოვრებას ჰყოფდნენ ნატურალურ პერიოდთ, ფულისა და კრედიტულ მეურნეობათ. გამოჩენილმა გერმანელმა ეკონომისტმა ფრიდრიხ ლისტმა სხვა გვარი განაწილება შეიტანა: იგი მეურნეობას ჰყოფს ხუთ ნაწილად; პირველ საფეხურად ფ. ლისტი ნადირობასა და თევზის ქერასა სთვლის.

ჯერ, ამბობს ავტორი, ხილვეულობის გარდა, რომელსაც მზა-მზარეულად მიწა აწვდიდა, ადა-

მიანი თავის სარჩენ საგნად ნანადირევს და თევზეულობას ხმარობს. მეორე საფეხურს, მისი განაწილებით, შეადგენს საქონლის მოშენება; ამ დროს კაცი მწყემსად ხდება და ამ საშუალებით იკვებავს თავს. ეს, რასაკვირველია, უფრო მაღალი ფორმაა მეურნეობისა, ვიდრე ის, როდესაც ადამიანს მხოლოდ ნანადირევის იმედი ჰქონდა ხოლმე. ამ მეორე ფორმასთანაა შეკავშირებული ეკონომიური წინდახედულობა, რომელიც მას საშუალებას აძლევს ყველაფერი წინდაწინ დაამზადოს.

მესამე საფეხურზე კაცი მიწის შემუშავებას ეჩვევა. ადამიანი იმითი აღარ კმაყოფილდება, რასაც მას მიწა აწვდის. იგა მიწის შემუშავებას იწყებს, მიწად მომქმედი ხდება.

მეოთხე საფეხური იწყება მაშინ, როდესაც ადამიანი მიწად-მომქმედობასთან ერთად მრეწველობას იწყებს, ე. ი. იმას, რასაც ჩვენებურად ხელოვნობას ეძახიან, სახელობრ: იარაღის მომზადება, სხვა-და-სხვა საწარმოვო იარაღების დამზადება, ტანთსაცმელის შეკერა და სხვა. ამის შემდეგ (რასაკვირველია არც ერთი ფორმა მეურნეობისა უკვალოთ არა ჰქრება) იწყება მეხუთე საფეხური; ამ შემთხვევაში ყველა ხსენებულ ეკონომიურ ფორმებს კიდევ ვაჭრობა უერთდება; ხელობა და ვაჭრობა შემდეგში დიდათ ვითარდება.

ასეთია ლისტის სისტემის ხუთი საფეხური.

ზემოდ-ხსენებულ დანაწილებას, როგორც ვნახეთ, ეკონომიურ ფორმებს ეკონომიურ ძირითად მოქმედების დარგთა მიხედვითა ჰყოფს. მეორე გამოჩენილი ეკონომისტი, ლეიფციგის პროფესორი, ბიუხერი, მეურნეობის ფორმებს უფრო საფუძვლიანად არკვევს. ნიშნები, რომლებზედაც მეცნიერი ამყარებს თავის განაწილებას, მთელ ისტორიულ ეპოქებს აღნიშნავენ: პირველი, კარ-ჩაკეტილი, შინაური მეურნეობა, ე. ი. ისეთი მეურნეობა, რომელიც ერთი ოჯახისაგან შესდგება. ამასთანავე თვითვეული ერთეული მეურნეობისა უძღვება თავის ოჯახობას და არავითარი დამოკიდებულება—გაცვლა-გამოცვლა—სხვა ოჯახთან არ ააქვს. თვითოეული პატარა მეურნეობა ამხადებს ყველაფერს, რაც კი მის წევრთათვის არის საჭირო. ეს კარ-ჩაკეტილი ეკონომიური ერთეულები უმრავლესობას შეადგენდნენ და კაცობრიობის განვითარების უდიდეს პერიოდის განმამავლობაში ძალიან დიდს როლს თამაშობდნენ.

მეორე—სამოქალაქო მეურნეობა, ე. ი. ისეთი მეურნეობა, სადაც კარ ჩაკეტილ მეურნეობის ერთგულისათვის კი არ შრომობდნენ არამედ სხვისთვისაც, განსაკუთრებით კიმათთვის ფინც საქონელს წინაღვე შეუკვეთავდა ხოლმე; ერთი სიტყვით, ისეთი მეურნეობა, რომელსაც მიზნად შეკვეთილობის ასრულება ჰქონდა. ამ კითხვას შემდეგში კი-

დევ დაუბრუნდები და ისტორიულ მაგალითსაც მოვიყვან; ამგვარი მეურნეობა საყოველთაო გახდა. მესამე, ეროვნული მეურნეობა, როდესაც სიმდიდრე გასასყიდად მზადდება რომელიც დღეს ყველა კულტურულ ქვეყნებში არის გამეფებული.

ამნაირად, ჩვენ ვიცით ორგვარი სხვა და სხვანაირი განაწილება მეურნეობისა ამა თუ იმ ნიშნების დაგვარად. ეხლა მე ვეცდები ავიხსნათ, რამდენადაც კი ეს შესაძლებელი იქნება, თუ რანაირად ვითარდება ისტორიაში ეკონომიური დამოკიდულება. საჭიროა მხოლოდ მივიღოთ მხედველობაში შემდეგი. რა გვარის მეურნეობაც უნდა დაუდოთ საფუძვლად ჩვენს გამოკვლევას, ყოველ შემთხვევაში ჩვენ დარწმუნებული ვართ, რომ არც ერთი ფორმათაგანი მეურნეობისა არ ყოფილა წმინდა სახისა. ყოველთვის ყოფილა გარდამავალი ფორმები და ისეთი შემთხვევებიც რომლებიც საზოგადო კანონებს არ ემორჩილებიან კაცობრივება თავის ვრცელ ისტორიის მსვლელობაში ხშირად ნელის თანდათანობით ვითარდებოდი და ძნელათ შეხვდებოდით რომ რომელიმე ეკონომიური ფორმა სრულის სიწმინდით გამოხატულიყო. მეცნიერების წარმომადგენელი ისტორიის ეპოქებად დაყოფის დროს სუყოველთვის იმ მეტოდით ხელმძღვანელობდნენ, რომ ეპოქის მაჩვენებელ ნიშნად სახავდნენ სახელდობრ იმას. რაც მომეტებული იყო, რაც საერთო

კანონად ითვლებოდა. მეურნეობის განვითარების შესწავლის დროს. ჩვენც ასეთივე მეტოდით უნდა ვიხელმძღვანელოთ.

II

პირველ ყოფილ ხალხების მიუჩნეობა. პირველ ყოფილი კომუნისმი.

შევეხებით რა კაცობრიების მეურნეობის პირველ ფორმას, ჯერ პირველად ყოვლისა საქიროსა უარყოფით გულუპრყვილო ფანტაზიები. ჩვენ არაფერი არ ვიცით პირველ ყოფილ კაცობრიების ისტორიის შესახებ, არა ვიცით რა აგრეთვე გარდამავალ საფეხურზედ უმაღლეს ცხოვრებიდან ადამიანებისკენ. იმ ხალხთა შესახებაც კი, რომელნიც, როგორც ვიცით განვითარების ძლიერ დაბალ საფეხურზედ სდგანან არ ვიცით, გვაქვს თუ არა ჩვენ უფლება, რომ იგინი პირველ ყოფილი ხალხად ჩავთვალოდ. ჩვენ უფრო ის დასკვნა უნდა გამოვიყვანოთ, რომ ის ჩამორჩენილი ველური ხალხები, რომლებიც ეხლა კიდევ ცხოვრებენ ან ახლდ წარსულში უცხოვრიათ ჩამორჩენილ და თითქმის რომ გარდაგვარებულ ხალხად უნდა ჩაითვალოს. მაინც, ის ცნობები, რომლებიც ჩვენ ხელთ გვაქვს მათ შესახებ, საშუალებას გვაძლევენ, გავითვალისწინოთ

კაცობრიების ცხოვრების განვითარება მას შემდეგ, რაც იგი ცხოველებიდან განცალკევდა.

პირველად განცალკევება ხალხისა ცხოველებიდან, უიქველია, მოხდა მას შემდეგ, რაც დიდრონი ჯგუფების ერთად ცხოვრება განვითარდა. პირველი ადამიანები, უეჭველია, ბანაკებად იკრიბებოდნენ ისე როგორც ცხოველები ფარად; ამ ბანაკებად შეგროვას შემთხვევითი ხასიათი კი არ ჰქონდა, არამედ იგი ნათესავობის მიხედვით სწარმოებდა. სხვათა-შორის, ეს გარემოება იმითიც მტკიცდება, რომ ყველა (ანობილი თემები, რომელნიც ნაკლებად არიან განვითარებულნი, საშინლად უფრთხიან ყველა იმას, რაც მათ ცხოვრებაში გარედან შეიჭრება ხოლმე.

შემდეგ, ჩვენ უნდა ვიფიქროთ, რომ შთამომავლობითი ნათესაობა პირველყოფილ თემებში მომდინარეობდა დედის მიხედვით და არა მამისა. დედითი შთამომავლობა მაშინ ექვს გარეშე იყო, მამითი შთამომავლობა კი ძალიან ძნელი გასაგები იყო. ცოლქმრობის უღლის უმანკოდ დაცვას მაშინ დიდი ფასი არ ჰქონდა. და თუ პირველყოფილ კაცობრიობის ბანაკს იმას დავამსგავსებთ, რასაც ჩვენ ნათესაობას უწოდებთ, მე მგონია, ამით ჭეშმარიტებას მიუახლოვდებით.

მაგრამ ამაზედ ლაპარაკი საკმარისია. არის ერთი ნიშანი, რომელიც პირველყოფილს ადამიანს

თავის მეურნეობით უფრო გარკვევით ანსხვავებს პირუტყვებისაგან, ვიდრე ადამიანის შრომა, რადგანაც ბევრი ცხოველებიც შრომობენ თავისებურად, მაგალითად, აშენებენ ბუდეებს, რომლებიც ხშირად ძალიან ხელოვნურადაც არის ხოლმე გაკეთებული. ეს ნიშანია—ცეცხლის მოხმარება; ამას ჩვენ ყველა ხალხებში ვხედავთ, თვით ველურ ხალხშიც კი, მაშინ როდესაც პირუტყვები ცეცხლს არასდროს არა ხმარობენ. პირველი შეხედვით ძნელი დასაჯერებელია, რომ ეს ნიშანი ასეთ მნიშვნელოვანი იყვეს. მაგრამ თუ თქვენ უბრალო ეკონომიურ პირველ ყოფილ ფორმას დაუკვირდებით და შეისწავლით, მაშინ რამდენადმე დარწმუნდებით და წარმოიდგენთ, თუ რა დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა და რა დიდი ცვლილება შეიტანა ცხოვრებაში იმ მომენტმა, როდესაც ადამიანმა ცეცხლის გაჩენა და მისი შენახვა შეისწავლა. ამ გარემოებამ ადამიანი ბუნების ბრმა მონობიდგან განათავისუფლა. ცეცხლმა ადამიანს საქმლის მომზადების საშუალებაც მისცა: იმის მაგივრად, რომ ძველებურად მოუხარშავი ეყლაპნა, ეხლა ხარშვას იწყებს. შემდეგში ხომ ცეცხლმა დიდი დახმარება გაუწია ადამიანს იარაღის მომზადებაში, უკანასკნელი კი ნამდვილ მეურნეობის მოსაწყობად აუცილებლად საჭირო იყო.

რა ნაირი იყო მეურნეობა პირველყოფილი ადამიანისა? ამ საკითხის შესახებ მეცნიერები სულ სხვა და სხვა შეხედულებისა არიან. ძველად იმ აზრისა-

ნი იყვნენ, რომ პირველად ადამიანები სამოთხეში სცხოვრობდნენ, სადაც ისინი ჰპოვებდნენ ყველაფერს, რაც კი მოესურვებოდათ, მაგრამ შეცოდების შემდეგ სამოთხიდან განდევნილ იქმნენო. ის წარმოდგენა, ვითომ პირველად დედამიწაზედ ყველაფერი განცხრომაში იყო, და რომ ბოროტება გაჩნდა შემდეგ ადამიანის შეცოდებისა, — ეს წარმოდგენა დღევანდლამდის გამეფებული იყო თვით იმ ხალხშიც კი, რომელიც ბიბლიის პირველ დროის ისტორიას უბრალო ზღაპრად სთვლიდა. მხოლოდ თან და თანობით გამოკვლევამ დაგვარწმუნა, რომ სამოთხის ძებნა წარსულში შემცდარი აზრია. ამგვარი სამოთხე ქვეყანაზედ არასდროს არ ყოფილა. ადამიანი პირველად ნებიერი სრულიადაც არ იყო: უამინდობა მას ავნებდა, მხეცებისა ეშინოდა, ყოველნაირი ავადმყოფობა მას ატყდა თავს; ერთი სიტყვით, იგი არ იყო ისეთი ქმნილება, როგორც არის ყოველ მხრივ, ჭეშმარიტად ბედნიერი და სამოთხეში მცხოვრები ადამიანი. ადამიანი უზრუნველი იყო, მაგრამ ეს მედიდური უზრუნველობა, როგორც ველური ხალხისა, ისე პირუტყვებისა, მათი აზროვნების სიზარმაცისა და გონებრივი სიჩლუნგის შედეგი არის. რომ ადამიანში უფრო მაღალმა მოთხოვნილებებმა გაიღვიძოს, აუცილებლად საჭიროა სულიერი მდგომარეობა ველური ადამიანისა გამდიდრებული იქმნას საჭირო ცოდნით, რომელიც იქმნება შექმნილი გარემოცული პირობების გავლენით.

მაშასადამე, ის შეხედულება, რომელსაც ჩვენ-
ში დღეს ბევრი მომხრე ჰყავს, ვითომც პირველ
საფეხურზედ კაცობრიობის განვითარების პირველ
საფეხურზე კომმუნისმი იყო გამეფებული, სიმართ-
ლეს მოკლებულია. ეს აზრი ბევრს ცრუ წარმოდ-
გენას უბადავს ადამიანს. რასაკვირველია, მეურ-
ნეობის პირველ საფეხურზედ ყველასთვის საერთო
ბევრი რამ იყო. მაგალითად, მიწა ეკუთვნოდა
მხოლოდ ბანაკს, საგვარეულოს ან ტომს, მაგ-
რამ რად იყო ეს ესე? იმიტომ, რომ მიწას თვი-
თეული პიროვნებისთვის არავითარი რეალური ღი-
რებულება არა ჰქონდა. ნადირობით ერთად ნადი-
რობდნენ და მიწა კი სხვაფრივ არავისთვის არ იყო
გამოსადეგი. ამიტომაც იყო საერთო საკუთრებას
შეადგენდა. შემდეგ, სადაც კი ველურ ხალხს შეეხვ-
დებით, ჩვენ ყველგან ვხედავთ, რომ ყველა ის, რა-
საც ადამიანები აფასებენ, სახელდობრ, რაც პირად
მოსახმარის საგანს შეადგენს, ან პირად შრომის
შედგია, ყველა იმას იგინი კერძო საკუთრებად
სთვლიან და ხშირად უფრო დიდ მნიშვნელობასაც
აძლევენ, ვიდრე ეხლა ჩვენ—კერძო საკუთრებას.
ბევრი ველური ხალხთაგანი ადამიანის სიკვდილის
შემდგომ სპობს ან მარხავს განსვენებულთან ერთად
ყველა იმას, რაც მას ეკუთვნოდა და ან მის პირა-
დი მოთხოვნილების დასაკმაყოფილებელ საგანს
შეადგენდა. იარაღი, აბჯარი, ბევრჯელ მთელი ქო-
ნება განსვენებულისა მასთან ერთად იმარხებოდა.
ყოველივე ეს ისე მჭიდროთ იყო შეკავშირებული

ადამიანთან, როგორც საკუთრება პიროვნებასთან; ასე რომ ბევრ ტომებს ჩვეულებათ ჰქონდათ გარდაცვალებულის ქონების მოსპობა იმ შემთხვევაშიაც კი, როდესაც ეს მოსპობა დანარჩენ ცოცხლებს საშინელ გაჭირვებაში სტოვებდა.

ველური ხალხის მეურნეობა სრულიად მოუწყობელია. ასე მაგალითად, სმა-ჰამა იმ ველურებისათვისაც კი, რომლებმაც უფრო განვითარების მაღალ საფეხურს წაიღწიეს, სრულიად უწესრიგია. ველური ადამიანი საერთოდ ნაკლებ ყურადღებას აქცევს წესრიგს სმა-ჰამის დროს. კულტურის დაბალ საფეხურზედ ჩვენ ვერ ვხედავთ საერთო სადილობს, რომლებიც შეგნებულ თუ შეუგნებელ კომმუნისმის ნამდვილი დამამტკიცებელი და დამახასიათებელი ნიშანია.

ყველა მათგანი სჰამს, რამდენიც ნებავს და შემდეგ მხარეთქობზედ წვება. მხოლოდ შემდეგ კულტურული განვითარებისა სადილობენ ერთად და მაშინაც ყველა ოჯახის წევრი კი არ იღებს მონაწილეობას, არამედ კაცები ცალკე და ქალები ცალკე შეექცევიან და ეს მაშინ, როდესაც უკვე დღევანდელი ოჯახობის ელემენტები უკვე შესდგა, შეგროვდა. ამიტომ შემცდარია ის აზრი, ვითომც წინედ რამოდენადმე ღირსშესანიშნავი კომმუნისმი ყოფილიყვეს. ნელ-ნელა ხალხი მთელი ტომობით ასე თუ ისე ხანგრძლივად ერთს ადგილას იწყებს ცხოვრებას, განსაკუთრებით კი იმ ადგილებში, სადაც ბუნება მდიდარი ან სანადიროდ ხერხიანი

იყო. იმ ადგილებში აშენებდნენ თავიანთ პირველ ყოფილ სახლებს და თავიანთ შორის შრომის განაწილებას იწყობდნენ. მაგალითად, ქალებს ხილეულობის შეგროვება და აგრეთვე მიწათმოქმედებაც ევალებოდათ. კაცი კი მომეტებულ წილად ნადირობაშია გართული, ამასთანავე კაცი ამზადებს იარაღს, მაგრამ განსაზღვრულ რიცხვს. ქურქლეულობას მოსახარშავად ქალები ამზადებდნენ. ასეთია პირველ-ყოფილი მეურნეობის ფორმები. ეს დასკვნა ლოდიკურად მომდინარეობს იმ ფაქტებიდან, რომლებსაც დღევანდელი მკვლევარნი გვაწვდიან.

რა კი ჩვენ უარყოფთ იმ მოსაზრებას, ვითომც ადამიანი ყოველ მხრივ გაუმჯობესებულ ქმნილებად გაჩენილიყოს ქვეყანაზე, ამიტომ, ბუნებრივად ის დასკვნაც უნდა გამოვიყვანოთ, რომ ადამიანის და მისი გონების განვითარება გარემოცულ პირობებზედ იყო დამოკიდებული. ამ განვითარების ძირითად სხემას იმ ტომთა ცხოვრების მოწყობილება გვაგებინებს, რომლებიც ეხლაც ველურ მდგომარეობაში არიან.

ადამიანები ერთმანეთს უერთდებოდნენ, შესაძლებელიც არის რომ წყვილ-წყვილად ერთადაც სცხოვრობდნენ, ასე რომ სრულიად განუსაზღვრელი ცოლ-ქმარული დამოკიდობულება კი არ არსებობდა.

მაგრამ დიდად საეჭვოა, რომ ამ გვარი ცოლ-ქმარული კავშირი სიკვდილამდის ყოფილიყოს, ეს მით უფრო დაუჯერებელია, რომ განვითარების მა-

ღალ საფეხურშიაც ჩვენ გვხვდება ზემოდ აღნიშნული მოვლენა, სახელდობრ, შთამომავლობა დედის მხრით ითვლება; ასე რომ ბავშვი თავის მახლობელ დამცველად იმას კი არა სთვლის, ვინც მისი მამა იყო, არამედ დედის ძმას, რომელსაც ყველა იმ თვისებებს აწერს, რაც ჩვენებურად მამას ეკუთვნის. ეგრედ წოდებულ დედით შთამომავლობამ ბევრს ალაგას ქალს ისეთი უფლებები მიანიჭა, რომ მას როგორც ოჯახის წარმომადგენელს უფრო დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა, ვიდრე მამაკაცს. უეჭველია, დიდის ხნის განმავლობაში ხალხის საზოგადოებრივ დამოკიდებულებას მიმართულებას დედითი ნათესაობა აძლევდა.

არსებობისათვის უზრუნველ ყოფას, რომელიც სრულიად ბუნების სიმდიდრესა, მის ნაყოფიერებასა და ნადირობაზედ იყო დამყარებული, ორი შედეგი მოჰყვა: პირველი, ადამიანი მიეჩვია საქონლის მოშენებას, რომ იგი ნადირობის შემთხვევებისაგან არ ყოფილიყო დამოკიდებული და მეორე, მცენარეულობის მოსაყვანად მან მიწის შემუშავებას მიჰყო ხელი.

ველური ხალხი თან და თან დარწმუნდა, რომ მიწაში დათესილი თესლი იზრდება და ისიც ამ თესლის გაზრდას შემთხვევას აღარ ანდობს, რასაც ჩვეულებრივად პირუტყვები სჩადიან ხოლმე. როგორც უკვე აღვნიშნე, მიწადმოქმედობა ქალებს ევალებოდა მაშინ, როდესაც კაცებს მესაქონლეობა ეკისრებოდა. საქონელსაც კი, ასე გასინჯეთ, კაცი

სწველაგდა. საქონლის ყოლა ისეთ პირველ საკუთრებას შეადგენს, რომელიც პიროვნებასთან არ არის შეკავშირებული. მოსართავი ნივთები და იარაღი კერძო პირთა საკუთრებას შეადგენდნენ, ამათ, პირველყოფილი ადამიანები მესაკუთრეებთან შესისხლ-ხორცებულად სთვლიდნენ. მას შემდეგ რაც ხალხმა საქონლის მოშენება დაიწყო, მის მოშენებაში მონაწილეობას იღებდა ყოველი წევრი ოჯახისა, ან ტომისა, ან ჯგუფის, იმის და მიხედვით თუ რომელი ხსენებული საზოგადოებათაგანი ეწეოდა მესაქონლეობას.

თან და თან საქონლის მოშენებას დიდი ფასი ედება, და რადგანაც მისი მოვლა მამაკაცს ეკისრებოდა ამიტომ საქონლის მოშენებასთან ერთად აღორძინდა და შემდეგში უფრო განვითარდა ის, რასაც ჩვენ მამითი შთამომავლობის უფლებას ვუწოდებთ. ოჯახის წარმომადგენლად მამა ხდება და შთამომავლობითი უფლებაც მამაკაცზედ გადადის.

III

მომწარმიალე ტომების მემურობა. — შინაური და სასოფლო თემები.

საქონლის მოშენება და მიწადმოქმედება მოშობდნენ იმას, რომ ადამიანი ნამდვილ შრომას შეუდგა. იგივე იყო მწყობრი მოქმედების ხანის და-

დგომის მომასწავებელი. მაგრამ ამის გარდა მათ სხვა მნიშვნელობაც ჰქონდათ; სახელდობრ, ამის შემდეგ შრომა რეგულიარულად გაცილებით მეტს იძლევა, ვიდრე წინათ იძლეოდა. თუმცა ნადირობას, შემთხვევით, ხანდისხან რაოდენადმე ზედმეტი მოჰქონდა ხოლმე ველური ხალხისთვის, მაგრამ ეს მხოლოდ ცოტახანს ჰყოფნიდათ, მეორე დღემდის ძალიან იშვიათად. ნანადირევი მსწრაფლად ისპობოდა. ასე რომ ადამიანი იმედს ვერ იქონიებდა, რომ იგი მეორე დღისთვისაც რამდენიმე კაციისთვის საყოფი იქნებოდა. ამის იმედი ადამიანმა შეიძლება მიწად მოქმედებისა და პირუტყვთა მოშენების დროს იქონიოს. ამგვარად, იმ მომენტიდან, როდესაც ადამიანის განვითარება ამ საფეხურს აღწევს, შრომას რაოდენადმე ღირებულება ეძლევა. და აი, მაშინ რა მოხდა: პირველად ხალხი ყველას, ვინც კი მათ ტომს გარეშე იდგა, მტერივით უცქეროდა, (მტერსა და უცხოს დიდი ხნის განმავლობაში თითქმის ყველა ხალხები ერთი სიტყვით ხატავდნენ). ველურ ადამიანთა შორის სანადირო ადგილების გამო განუწყვეტლივი ბრძოლა იყო გამართული. მტერს მოკვლის უმაღვე სჯამენ, რადგან უკანასკნელს ისე კი არ უცქერიან, როგორც თავის მსგავს ადამიანს, არამედ როგორც უცხო, მდაბალ ქმნილებას.

ველური ადამიანი ისევე სჯამს ადამიანს, როგორც სხვა ცხოველებს, რადგანაც მისთვის არავითარი ზნეობრივი პრინციპები არ არსებობს. ველურ ადამიანში წარმოდგენა კაცობრიობაზე ისევე ნაკ-

ლებად შეიძლებოდა განვითარებულიყო, როგორც პატარა ბავშვში. მას შემდეგ, როდესაც მეურნეობა მყარდება შრომაზე, რომელსაც იმაზე მეტი მოაქვს, რაც ადამიანის გამოსაკვებად არის საჭირო, — ამ შრომაში შეძლების და გვარად, გარეშე პირიც იღებს მონაწილეობას, მაგრამ არა როგორც თანასწორი წევრი. გარეშე პირს თანასწორად არა სთვლიან, უკანასკნელს ატყვევებენ და მონასავით ამუშავებენ. ეს უცხო პირი თუმცა თავისუფლებას ჰკარგავს, მაგრამ, სამაგიეროდ, სიცოცხლეს ინარჩუნებს. ამგვარად, მონობა კაცობრიობის განვითარებაში პროგრესს შეადგენს გარდამავალ საფეხურს კაცის ჭამიობიდან იმნაირ საზოგადოებრივ წესწყობილებას, როდესაც დამარცხებულთ განურჩევლათ არა ხოცავენ. მაშასადამე, პირველყოფილ მონობაზედ ჩვენ ძალიან საშიშარი შეხედულება არ უნდა ვიქონიოთ. იმ დროს მონისა და ბატონის ცხოვრებაში თითქმის არავითარი გარჩევა არ არსებობდა. მონა, როგორც თავისუფალი ვეფლური, იმაზედ კარგ ცხოვრებას არ იყო მიჩვეული, ვიდრე იგი მონობაში ჰპოვებდა; და ძალდატანება ხომ ადამიანთა შორის უიმისოდაც არსებობდა მაშინ არც მონის შრომა იყო მაინც და მაინც ძალიან აუტანელი.

მეორე მხარე პროგრესისა შემდეგში მდგომარეობს, როგორც საქონლის მოშენებისათვის, ისე ნადირობისათვის დიდი ტერიტორია და ფართო საძოვარი იყო საჭირო. მაგრამ საქმე ის არის, რომ

ველურს არც ერთს შემოზღუდულ ადგილზე არ შეეძლო დიდი ხნის განმავლობაში თავისუფლად დარჩენილიყო. შესაძლო იყო მხოლოდ ექსპლოატაცია მიწისა. ველური კაციც თავის განვითარების პირველ საფეხურზედ ესეც იქცეოდა, რადგანაც იგი მიწის მწყობრად დამუშავებას სრულიად უჩვევი იყო. ამისგამო პირველყოფილი მეურნეობა, როგორც არის, მაგალითად, ველური ხალხისა, რომელიც ნანადირევითა და ხილეულობით იკვებავს თავს, ისევ მოძრავ მეურნეობის საფეხურზე სდგას. ასე რომ ჩვენ შეგვიძლიან ვთქვათ: სადაც ხალხმა ახლად მოსახლეობა და საქონლის მოშენება იწყო, იქ იგი განუწყვეტლივ ერთი ალაგიდან მეორეზედ გადადის. პირველად ხალხი მოძრავ მეურნეობას ეწეოდა, ე. ი. დრო გამოშვებით ერთი ადგილიდან მეორეზედ გადასახლდებოდა ხოლმე; შემდეგ იგი განცალკევებულ საზოგადოებად—ბანაკებად—სცხოვრობს. თუ იშვიათ გამონაკლს არ მივიღებთ მხედველობაში, ბანაკები ჩვეულებრივად დიდდება და იმ ზომამდის მიდის, რომ წინედ დაჭერილ ადგილ-მამული ყველა წევრს აღარა ჰყოფნის. იწყება გადასახლება. გადასახლება შთამომავლობის დაგვარად ხდება. ამ დროიდან ბანაკები ტომებათ ხდებიან, უკანასკნელი კი თავის მხრივ თემებად განიყოფება. მეურნეობა შინაურ ხასიათს იღებს, ე. ი. ხდება იმისთანა მეურნეობად, რომელიც მხოლოდ ოჯახის წევრთა საჭიროების დაკმაყოფილებას უნდება. სახლობა, რომელიც მარტო ცოლქმარისა და

შვილებისგან კი არ შესდგება, არამედ თავის წევრთა რიცხვით, ღღევანდელ ოჯახობასთან შედარებით, ძალიან დიდია, მეურნეობას მხოლოდ თავისთვის ეწევა და შრომასაც მხოლოდ თავის წევრთა შორის ანაწილებს. რაც შეეხება მეურნეობისთვის საჭირო იარაღს, იმას ისეთს დროს ამზადებენ, როდესაც ოჯახის წევრები მიწადმოქმედებისა და საქონლის მოშენებისაგან თავისუფლები არიან. ამასთანავე, იარაღს და ავეჯეულებას ამზადებენ თვით ოჯახში, რომელიც სამეურნეო ერთეულს წარმოადგენს. შემდეგ, მიწადმოქმედება უფრო ვითარდებოდა, ხალხმაც მუდმივი საცხოვრებელისა და სამუდამო სახლების აგება დაიწყო, ხალხი სოფლად სახლდება, მიუხედავად ამისა სოფლები მაინც ერთი ერთმანეთისაგან განცალკევებულ სამეურნეო ერთეულებს წარმოადგენდნენ; თვითეთლი ოჯახიც აგრეთვე განცალკევებულ სამეურნეო ერთეულს შეადგენდა; ასე რომ, ყველა სოფლის საზოგადოებანი თავის საჭიროებას საკუთარის ძალ-ღონით იკმაყოფილებდნენ.

საერთო ის მინდორი იყო, რომელზედაც საქონელი სძოვდა, და არა სახნავი მიწა. საქონელსაც საერთოდ აშენებდნენ, მაგრამ ჯერ არავითარი გაცვლა-გამოცვლა არ არსებობდა. განსაზღვრული რიცხვი ადამიანთა განსაზღვრულ თემისადმი მოვალეობას ასრულებდა; მაგრამ ფულები და რეგულიარული გაცვლა-გამოცვლა არ არსებობდა, იყო მხოლოდ მეურნეობა მოსახმარისი ნივთების დასამ-

ზადებლად; ამ უკანასკნელს ნატურალური მეურ-
ნეობა ეწოდებოდა, რადგანაც მაშინ შრომის ფას-
საც კი, ან გადასახადს და საერთოდ ყოველ გვარ
ღირებულებას, რომელსაც ერთი რომელიმე სამეურ-
ნეო ერთეული აძლევდა მეორე სამეურნეო ერთე-
ულს, ან რომელიმე კერწო პირს, იხდიდნენ ნივთა-
რად და არა ფულად.

ასე სცხოვრობდა კაცობრიობა დიდი ხნის გან-
მამავლობაში: ჯერ იგი დაძწრწოდა, გადადიოდა ერთი
ალაგიდან მეორეზედ, შემდეგში კი თემობრივი
ცხოვრება დაიწყო. კაცობრიობა ორის გზით ვითარ-
დებოდა.

რადგანაც ომი აუცილებელი იყო და თანდა-
თან დიდი მნიშვნელობაც ეძლეოდა, ამიტომ ბებ-
რებმა ყურადღება მიაქციეს, რომ მათი წინამძღო-
ლი ყოველთვის გაწრთვნილი ყოფილიყო. ამასთან-
ავე თემებში ხშირად უსიამოვნება და საჩივარი
გამოერევოდათ ხოლმე, რომელთაც ხან საზოგადო
საბჭო, ხან გავლენიანი პირები სწყვეტდნენ.
ერთი სიტყვით, გამოჩნდნენ წინამძღოლები, რომ-
ლებსაც ყოველივე გამარჯვების შემდეგ კარგად ასა-
ჩუქრებდნენ ხოლმე. დაიბადა წოდებრივი და ქონე-
ბრივი განსხვავება, უკანასკნელი კი შედეგი იყო
იმ გარემოებისა, რომ დაიბადა საკუთრება, რომელ-
საც უწინდებურად სიკვდილის შემდგომ საფლავში
კი არ ატანდნენ, არამედ შთამომავლობაზედ გადა-
დიოდა. თვითეულ ტომში ან ერში მდიდრები და
ღარიბები გაჩნდნენ. ქონებრივი განსხვავება, თუმცა

ისე თვალსაჩინოდ არა, როგორც ეხლა, მაგრამ მაინც სუფევდა. ერთს მეტი საქონელი ჰყავდა, ვიდრე მეორეს; ფართო მეურნეობას ეწეოდა, ჰყავდა ბევრი მონები და სხვა. ასე რომ მეურნეობისაგან მას მეტად შეეძლო ესარგებლა და, მაშასადამე, ცოტა განცხრომითაც ეცხოვრა. ერთი სიტყვით, დაიბადა უთანასწორობა ქონებრივი, უთანასწორობა მთელ საზოგადოებრივ მდგომარეობისა, საზოგადოთ მთელი ცხოვრებისა. ყველა ამასთან შეჰყვამოთხოვნილებების ზრდაც. მაგრამ ბუნება თავის სიმდიდრეს ყველგან ერთნაირის სიუხვით არ იძლევა, ყველგან თანასწორი მოსავალი არ მოდის და არც ყველგან არის მიწაში განძი, რომელიც განსაზღვრულ, განვითარების საფეხურზე მდგომ ხალხისთვის არის საჭირო. ამიტომ იმ საგნებს, რომლებიც ადგილობრივ არ მოიპოვება, სხვაგან უწყებენ ძებნას. და აი, თავის საკუთარ საჭიროებათა დამაკმაყოფილებელ მეურნეობასთან ერთად, იწყება ვაჭრობითი, მასსიური გაცვლა-გამოცვლა ერთის საგნებისა მეორეზედ; ეს აღებ-მიცემობა კი ხშირად თემის საზღვრებს სცილდება. უწინ იმას, რაც ძალიან მოსწონდათ, მაგრამ ბუნება კი არ იძლეოდა, ძარცვითა შოულობდნენ. ველურ ადამიანს, რომელიც განვითარების ძლიერ დაბალ საფეხურზედ სდგას, აღებ-მიცემობაზედ, ღირებულობაზედ და ფასის საზომავზედ არავითარი წარმოდგენა არა აქვს. იგი, როგორც პატარა ბავშვი, ხშირად უბრალო სათამაშოში ძვირფასს ნივთს იძლეოდა, მაგრამ ამა-

სთანავე ორივე ხელით ებლაუჭებოდა ხოლმე, სრულიად უბრალო რამეს და არასგზით თავს არ დანებებდა. ადამიანის მიერ რეგულიარულ აღებ-მიცემობის დაწყება მის ცხოვრების კულტურულ გზაზე ძალიან დიდი მნიშვნელოვანი პროგრესული ნაბიჯი იყო.

IV.

ქალაქის აღმოცენება და აღებ-მიცემობითი მიზანობა.

აღებ-მიცემობასთან ერთად თანდათან ნივთების სწორი დაფასების სურვილი ვითარდება. მასთანავე იბადება მოთხოვნილება რაიმე ერთი ისეთი საგნის გამოძებნისა, რომელიც მუდმივი საზომავი იქნებოდა ყოველი სააღებ-მიცემო საგნისა. ჩვეულებისამებრ ასეთ საშუალებად აღებ-მიცემისა ხდება საგანი, რომელსაც ყველა ხშირად ხმარობდა ხოლმე.

ასე, ჩვენ ვხედავთ რომ ხალხი, რომელიც თუმცა სრულიად ველური არაა, მაგრამ მაინც პირველყოფილად ითვლება, სააღებ-მიცემო საშუალებად ერთ გვარ ლოკოკინას ხმარობდა, — სხვანაირად რომ ვსთქვათ, ეს ლოკოკინეები ფულების მაგიერობას ეწეოდნენ.

რამდენადმე მაღალ საფეხურიდან განვითარებისა ცივილიზაციამდის მომეტებულ შემთხვევაში

ფულის მაგიერობას პირუტყვი ეწევა. ყველა ის, რაც გასაცვლელია, იზომება პირუტყვთან შედარებით. ვალს პირუტყვით იხდიან, იგივე შეადგენს ფულს, ამასვე გვეუბნება ლათინურ ენაზედ ფულის სახელი. სიტყვა „ფული“—*Pecunia* შესდგა *Pecus* გან—პირუტყვისაგან, პირველ რომაელების ლითონის ფულებზედ ხომ პირუტყვი იყო გამოხატული. ამნაირად ჩაღდება რეგულიარული აღებ-მიცემობა, რომელსაც რომელიმე ცნობილი სააღებ-მიმცემო იარაღი უძევს საფუძვლად; ეს აღებ-მიმცემლობა ვითარდება და ვაჭრობად ხდება. ყველა საზოგადოებები (თემები) ერთნაირად არა ვითარდებოდნენ. ეს განვითარება ადგილ-საცხოვრებელზედ, მცხოვრებთა რიცხვზედ და მათ ნიჭზედ და აგრეთვე ბუნების სიმდიდრეზეა დამოკიდებული.

ჩნდება რომელიმე ადგილი, სადაც აღებ-მიცემობა რაიმე მიზეზის გამო ძალიან ვითარდება, სადაც უფრო მეტი ნივთები იცვლება ერთი მეორეზედ, სადაც მეტი შემთხვევაა ზედმეტის გაცვლისა და ყოველგვარი მოთხოვნის დაკმაყოფილებისა. ამ გვარ ადგილებს ჩვენ ბაზარს ვუწოდებთ, ეს ბაზარი დროებით ან საბოლოოთ ხდება იმნაირ ადგილათ, რომლის დანიშნულებაც აღებ-მიცემობა ხდება. განსაკუთრებული სიმაგრეები იცავენ ბაზრებს მტრის დაცემისაგან; ამასთანავე ბაზრების დაცვა ახლო-მახლო მცხოვრებთა და მათ შთამომავალთა უფლებას შეადგენს. ამგვარ სიმაგრეებს, შემოზღუდულ ადგილს ძველად გერმანელები უწოდებდნენ

„ბურგს“ (რუსულად градъ)-ქალაქს, და ამიტომ ქალაქის მცხოვრებს მოქალაქე უწოდეს.

შემდეგ, რამდენადაც მცხჯვრებთა რიცხვი მატულობდა და ამასთანავე აღებ-მიცემობაც ვითარდებოდა, ბაზარი შემოზღუდულ ალაგიდან ნელ-ნელა ქალაქად ხდებოდა. ეს ის პირველი ეკონომიური ფორმების საფეხურია, რომელსაც ბიუხერმა, განცალკევებულ მეურნეობის წინააღმდეგ, სავაჭრო-სააღებ-მიცემო მეურნეობა უწოდა: აქ ვაჭრული დამოკიდულება ხალხთა შორის გაცვლა-გამოცვლის საშუალებით ხორციელდება. აღებ-მიცემობის მეურნეობის დამახასიათებელი თვისება, როგორც ნათქვამიდან სჩანს, არის ორნაირი: პირველად ჩნდება ფული, — რომელიმე ადვილი სახმარებელი ნივთი, რომლის ადვილიც ვაჭრობის განვითარების შემდგომ ლითონმა დაიჭირა. პირველად ლითონის ფულს თითბრისა და რკინეულისაგან ამზადებდნენ და ამგვარი ფულის გადაცემ-გადმოცემა უფრო ადვილი იყო, ვიდრე პირუტყვისა. შემდეგ ხმარებაში შემოდის ეგრედ წოდებული „კეთილშობილური ლითონი“. ამასთანავე ქალაქების აღორძინება შეადგენს, აგრედ წოდებულ, სააღებ-მიცემო მეურნეობის დასაწყის მომენტს, ე. ი. ისეთი საზოგადოებრივ ფორმისას, როდესაც განსაზღვრული ნატურალური მეურნეობა იხსნება, კარი ეღება: განცალკევებული ერები ერთმანეთშორის აღებ-მიცემობასა და ვაჭრობას იწყებენ.

V.

ქველ კულტურულ ხალხების მეურნეობა.

რამდენადაც ჩვენ ისტორიული ლიტერატურიდან ვიცით, ძველი, უმთავრესი კულტურული ხალხების მეურნეობა ჩაისახა ისე, როგორც ზევით აღვნიშნეთ. როდესაც კაცობრიობამ ხსენებულ განვითარების საფეხურს მიაღწია, მისთვის საჭირო შეიქმნა მნიშვნელოვან მოვლენების, ხელშეკრულებების, პირობების და სხვა ამგვარი ამბების დახსომება. ამ საჭიროებამ დაჰბადა წერის პირველი ფორმები. ქალაქის როგორც ბაზრისა, ფულის როგორც აღებ-მიცემობის საშუალების და წერის შემოღება ძველი კულტურული ერების უმთავრესი დამახასიათებელი ნიშნები იყვნენ. ამ ერების ისტორია ჩვენ ლეგენდებიდან და მათიანესაგან ვიცით. ძველებური ქალაქი ჩვენებურ ქალაქს სრულიად არ გავდა. მაშინდელ ქალაქის მცხოვრებს გლახკაცობა შეადგენდა. მცხოვრებლების მომეტებულ ნაწილს ისეთი ოჯახები შეადგენდნენ, რომელთაც მამული ქალაქ გარეთაცა ჰქონდათ. შემუშავება ამ მამულებისა მონებსა და ყმებსა ეკისრებოდათ. თქვენ ეხლაც შეხვდებით ამგვარ ოჯახებს გერმანიის მიყრუებულ ალაგებში. წინანდელი ქალაქის მოქალაქე სრულიად არ გავდა დღევანდელ ჩვენ მოქალაქეს; იგი იყო პრივილეგიებით აღჭურვილი

გლები, რომელიც ქალაქისა და თავისი თემის სიძლიერით სარგებლობდა; ეს კი მას სოფლის დამორჩილების საშუალებას აძლევდა.

მართლაც, ქალაქი ჩქარა გარემო სოფლებზედ გამეფდა; ადგილ-მამული დაისაკუთრა, თვით მცხოვრებნი კი ყმებად აქცია. ერთის მხრით სოფლად ჩვენ მომუშავე მონებსა ვხედავთ, მეორეს მხრით გლების — მიწადმომქმედის ყმად გადაქცევის განვითარება ემჩნევა, ალებ-მიცემობის და შრომის განაწილებასთან ერთად მდიდრდება ქალაქი, რომელიც ახლო-მახლო სოფლების გასაყვლევად ყოველგარ საშუალებასა ხმარობს. ქალაქი სოფლებს ყვლევს ალებ მიცემობის პროცესში ჯერ იმიტომ, რომ პირველს უკეთესი ალაგი უჭირავს და მეორე იმიტომ, რომ სოფლებმა ქალაქს გადასახადი უნდა აძლიონ, რადგანაც უკანასკნელი სოფელს დახმარებას უწევდა ხოლმე. მაგრამ თვით ქალაქშივე იბადება ქონებრივი უთანასწორობა. ქალაქ ადგილას ძველად დასახლებული გვარეულობეები სარგებლობენ პრივილიგებით; ამასთანავე ქალაქში სხვა ელემენტებიც სახლდებიან, რომლებიც ვაჭრობით ან თავიანთი შრომის გაყიდვით სცხოვრობენ. ამგვარად, ქალაქად იბადებიან კლასსები და კლასსიური ბრძოლა ვითარდება. მართვა-გამგეობის სათავეში სხვა-და-სხვა გვარეულობეები სდგებიან, რომელნიც ან თვითონ, ან კიდევ თავიანთ წინამძღოლების შემწეობით იპყრობენ სხვა ქალაქებს; ამნაირად ჩნდებიან დამოკიდებული ოლქები, რომელნიც შემდეგ-

ში სახელმწიფოს სახეს იღებენ. ასეთია მომეტებულ წილად სურათი ძველ კულტურულ ადგილებისა განვითარების პირველ საფეხურზედ.

ზემოდ მოყვანილ ბიუხერის თხზულებიდან, რომელიც სახალხო მეურნეობას შეეხება, მოვიყვან შოკლე აღწერას, სადაც ძველი ქალაქის განვითარება ნათლად არის დახატული. ბიუხერი ასწერს ძველ რომს, რომლის ისტორიაც ჩვენ კარგად ვიცით და ამბობს: „იქ არავითარი საშუალო წოდება არ არის, არ არსებობს გლეხობა, როგორც არ არსებობენ ხელოსნები, არიან მხოლოდ სხვილი და წვრილი მოსაკუთრეები, მდიდრები და ღარიბები. მდიდარი ღარიბს სჩაგრავს, მის მიწას ხელთ იგდებს და ამგვარად ღარიბი პროლეტარად ხდება; თავისუფალს, მაგრამ უქონეო პროლეტარს მეურნეობაში შრომის მიღების ყოველგვარი საშუალება ესპობა. არ არსებობდა კაპიტალისტი, რომელსაც შრომის დაქირავება შესძლებოდა; არც მრეწველობა იყო, თუ მხედველობაში შინაურ მეურნეობის ხელოსნობას არ მივიღებთ. როგორც ლიტერატურული ნაშთები მოწმობენ, მაშინდელი ხელოსნები თავისუფლებას სრულად მოკლებულნი იყვნენ; ისინი ხელოსნები—მონები იყვნენ, რომლებიც მონა-მიწადმომქმედთაგან და მონა-მწყემსთაგან იღებდნენ ხორბალს, მატყლს, ხეს იმიტომ, რომ შეემუშაებინათ და მათ მაგიერ პური, ჩასაცემელი, იარაღი და საჭირო ნივთები ეშოვნათ. „ნუ იფიქრებთ რომ იგი რამეს ჰყიდულობდეს“ ამბობს პეტრონი ერთს

გამდიდრებულ ბედნიერას შესახებ. „ყველაფერი თავისავე სახლში უმზადდება. აქედანვე გამომდინარეობს თვალგადუწვდენელი მიწათმფლობელობა, ლატიფუნდიები, ურიცხვი მონები, რომელთაც თავი სხვა-და-სხვა მემამულეების ხელში ააქვთ მოყრილი. მონებს შორის შრომის განაწილება ისე საუკეთესოთ იყო დაყენებული, რომ მათ მიერ გაკეთებულ საქონელს და მათ შრომას შეეძლო საუკეთესო გემოვნების პატრონი დაეკმაყოფილებინა“.

თქვენ განცვიფრდებით, რომ ჩამოგიტვალოთ, თუ რანაირ სამუშაოებს ასრულებდნენ მაშინდელი მონები და რამდენ გვარი სამუშაო იყო ერთი რომელიმე რომაელ მდიდრის განკარგულებაში.

დაპრობილ ქვეყნების განუწყვეტილი გაფართოება იყო მიზეზი რომის საზოგადოების გამდიდრებისა: ყოველ მხრიდან რომის ბაზარზედ მოერეკებოდნენ მონებს, რომლებსაც მემამულენი ყიდულობდნენ: პატარა სოფლების საზოგადოებებში მონებს ასახლებდნენ; სოფლის მცხოვრებლები, რომლებიც წინათ თავისუფლები იყვნენ, თანდათან ყმებად ხდებიან.

ასეთია ძველი საქალაქო თემისა და მასზე დაფუძნებულ ძველ სახელმწიფოს სურათი. სიმდიდრესთან ერთად სწავლა-განათლებამაც იმატა, ყოველმხრივ ტექნიკური კულტურა განვითარდი; მაგრამ, რადგანაც შრომა მხოლოდ მონებს ეკისრებოდა, ამიტომ შრომას ზიზღით უცქეროდნენ.

საბერძნეთშიაც ამგვარივე მოვლენას ვხედავთ;

ამ დიდად კულტურულ ხალხში სწორედ ისევეა, როგორც რომაელებში, რომელთა ტექნიკა ბერძნებისაზედ უკეთესია. ბერძნისთვის სიტყვა „ხელოსანი“ ლანძღვასა ნიშნავდა. ამ სახელს იმისთანა კაცს ეძახდნენ, რომელიც თავის პროფესიის გარდა, არაფერზედ არა ჰფიქრობს და ამასთანავე საშინელი ღარიბია და სრულიად არაფერი არ აინტერესებს.

ძველ დროის მშრომელს კულტურაში ადგილი არა აქვს, იგი მომეტებულ შემთხვევაში თავისუბლებას მოკლებულია, იგი—მონაა. ამიტომ იმის გარდა, რომ შრომას ზიზღით უცქერიან, ამასთანავე მშრომელი ადამიანის სრული ექსპლოატაციაა გამეფებული. უშველებელი შენობები, რომლებიც ძველმა რომმა დაგვიტოვა და რომლების ნაშთებსაც ეხლაც ადამიანი განცვიფრებაში მოჰყავს, არის შედეგი იმ მონების შრომისა, რომლებსაც პირუტყვისავით ექცეოდნენ. სიმდიდრეს საზღვარი აღარა ჰქონდა, ფუფუნება სისულელემდის მიდიოდა.

ხელმწიფეებისა და მდიდარი ხალხის ჟინის გავლენით ვეებერთელა შენობები შენდებოდა. საერთოდ ისტორია მოწმობს, რომ როდესაც ხარისხოვან ადამიანს მედიდურება მოეწევა, თავის ჟინს დიდრონ შენობეებისა და ძეგლების აშენებაში გამოხატავს ხალმე. მოიგონეთ, სხვათა შორის, ძველი ეგვიპტის პირამიდები.

ამგვარად შრომას ზიზღით უცქეოდნენ; იმ დროს, როდესაც წარჩინებული გვარები შრომაში

იჯებებოდნენ, მეურნეობას ან რომელიმე სხვა საქმეს ეწეოდნენ და ამგვარად მათ ეს შრომა ფიზიკურად ამაგრებდა, — ეხლა ფუფუნება მათ ასუსტებდა, აუძლურებდა. რადგანაც მუშის ძალ-ღონის დაზოგვას არავითარი საჭიროება არ მოითხოვდა, ამიტომ მეურნეობის განვითარება ერთ ალაგზედ შეჩერდებოდა ხოლმე. ის, რაც ბატონის მოთხოვნილებას აღემატებოდა, ე. ი. ყველა ის, რაც ბატონისთვის არ იყო საჭირო, განუვითარებლად რჩებოდა. უფრო ფართო მოთხოვნილებები ვერ ვითარდებოდნენ. მუშების — მონების მომეტებული წილი დიდად შემავიწროვებელ პირობებში სცხოვრებდა; მათთვის საუკეთესო მოთხოვნილებები არ არსებობდნენ. თუმცა დიდრონი ძეგლები შენდებოდა, მაგრამ წარმატება ცხოვრებაში მაინც არა სჩანდა. საწარმოვო იარაღის სისტემატიურ გაუმჯობესებაზე ფიქრიც კი არ შეიძლებოდა. ხელოსნობა ვერ ვითარდებოდა. ბოლოს ხომ საერთო გადაგვარების ხანა დგება: იწყება გამეფებულ კლასსთა გადაგვარება და დასუსტება; თავისუფალი პროლეტარი სრულ სილატაკემდის მიდის, ბოლოს ხომ ყველა ამას მთელი სახელმწიფოს დასუსტება და დალაჩრება მოსდევს. ამ შედეგამდის მივიდნენ თითქმის ყველა კულტურული ერები; ისე რომ თვით დაბალ კულტუროვან ხალხსაც ველარაფერ წინაღმდეგობას ვერ გაუწევდნენ ხოლმე კულტურული, მაგრამ გახრწნილი ერები.

რომი გერმანელების და კელტების მსხვერპ-

ლად გახდა. ყოვლად შემძლე რომიც კი, ეს მთელი ქვეყნის უძლიერესი სახელმწიფო, რომლის უფლებებიც ყველა მხარეებზედ გავრცელდა, დიდძალი სიმდიდრე მოიპოვა და საუკეთესოდ შეიარაღა თავისი ხალხი, ველარ გაუმკლავდა იმ ველურ ხალხებს, რომლებიც რომის სიმდიდრით მოხიბლული, დაეცნენ მას. რომი დაიღუპა. იგი, როგორც ვიცით, თავისავე ფუფუნებამ დაღუპა. ეკრევე დაემართა რომაელების აღმოსავლეთ იმპერიას—ბიზანტიის სახელმწიფოს, რომელიც მოძრწიალე, ჯერ ისევ ნახევრად ველურ თურქების მსხვერპლად შეიქნა.

VI

ფეოდალური ღრმის მუხრანობა

ჩვენ ეხლა აღმოსავლეთს ვერ შევხებით. ჩვენ იძულებულები ვართ ჩვენი გამოკვლევა ევროპის მუხრანობის შემდეგი განვითარების აღწერით შევზღუდოთ.

გერმანელმა ერმა, ჯერ ისევ ნახევრად ველურმა ხალხმა, რომი დაიპყრო. ერთი ნაწილი გერმანელებისა ჯერ კიდევ წინედ რომაელების ჯარში მსახურებდა. რომაელების დიდ სახელმწიფოს ნანგრევებზედ, რომელიც დღევანდელ საფრანგეთისაგან და გერმანელების ახალშენებისგან შესდგებოდა, იმავე ნახევრად ველურმა, რომაელთა ჯარში ნამსახურმა, გერმანელებმა შეჰქმნეს ახალი კულტურა.

ამასთანავე ძველი კულტურის ბევრი ელემენტები შეითვისეს. ეს ახალი შერეული გერმანელების კულტურა ბევრად დაბლა იდგა ძველ რომაელების კულტურაზედ, იგი უფრო უბრალო და მოუხეშავი იყო, მაგრამ ერთ შემთხვევაში კი იგი რომაელების კულტურაზედ მაღლა იდგა: გერმანელებმა ძველი მონობა უარჰყვეს. რომაელების მონობა რომის ნანგრევებს ქვეშ დაიმარხა; ეს ფაქტი მონობის მოსპობისა, რომელიც კელტების გერმანელებისგან რომის დიდი აოხრების შედეგი იყო. მნიშვნელოვან ფაქტორად გახდა ახალ, უკეთეს მეურნეობის ფორმების განვითარებისა,

მაგრამ გერმანელების ვრცელ სამფლობელოში, რომელსაც აგრეთვე დღევანდელი საფრანგეთის ნაწილიც ეკუთნოდა, ყველაზედ წინად იმისთანა ეკონომიური დამოკიდებულებები აღორძინდნენ, რომლების მაგალითიც ძველი დროის კულტურიდგან გაჩვენეთ; ე. ი. იქ აღმოცენდნენ სოფლის თემები, რომლებიც განცალკავებულ მეურნეობისაგან შესდგებოდნენ; მოეწყო აგრეთვე ბრძანებლობითი და მფარველობითი დამოკიდებულება. რომემელიმე ბელადი ან მეფე იცავდა სოფლის საზოგადოებას. იმ სამსახურის სამაგიეროს, რომელსაც მეფე ან ბელადი ეწეოდა, ხალხი თავის ოფლით უხდიდა, — მათთვის მუშაობდა. ამგვარ შრომას საბატონო ბეგარა დაარქვეს. მფარველის მეოჯახეობას უწოდებდნენ მებატონის მეურნეობას. მებატონის მეოჯახეობა თანდათან იზღებოდა ისე, რო-

გორც წინედ ძველი ქალაქი. მებატონის სახლ-კარ-
ში სხვადასხვა გვარი სამუშაოები კეთდებოდა; ამათ
რიცხვში, როგორც ძველად ქალაქში, სახელოს-
ნოებიც სწარმოებენ, მხოლოდ იმ განსხვავებით,
რომ მებატონესთან მონები კი არ მუშაობდნენ,
არამედ ის ხალხი, რომლებსაც მასთან უკვე გან-
ზრახული დამოკიდებულებანი აქვს. მაგრამ ჯერ
ზედმეტი ღირებულება არ იყო, როგორც არ იყო
საქონლის განსაზღვრული ფასი; მაშინ ვერც კაპი-
ტალისტის მოგებას რ ვერც მოიჯარადრისი საფასურს
შეხვდებოდით. იყო მხოლოდ სხვადასხვა სამსახურის
დარგი. მცხოვრებნი მსახურობდნენ ძალდატანებით
იმის სასარგებლოთ, ვინც იგინი დაიპყრო, მომე-
ტებულ შემთხვევაში კი იმის მოვალეობას იხდი-
დნენ, რომელმაც მცხოვრები შეიარაღებული მტრი-
საგან დაიფარა. შემდეგში თუმცა ამგვარი მფრავე-
ლობა მეტი შეიქნა, მაგრამ გლეხების უფასო შრომა
უცვლელად დარჩა. მებატონეები მდიდრდებო-
დნენ; შიშიანობა, პატარა ძარცვა-გლეჯა ისპო-
ბოდა და მაშასადამე შეიარაღებული დაცვისათვი-
საც უფრო ნაკლები შრომა იყო საჭირო: მაგრამ
მიუხედავათ ამისა, უფრო მეტი ბეგარა და სხვადა-
სხვა სავალდებულო გადასახადი ხდებოდა მცხოვ-
რებთ, რაც, რასაკვრელია, დიდათ ხელს უწყობდა
ფეოდალების გამდიდრებას და, მაშასადამე, სიმძ-
ლავრესაც. ის ძალა, რომელსაც ფეოდალები წვრილ
მემამულეების დაცვას ანდომებდნენ, ეხლა მათ
წინააღმდეგ მიმართეს; მაგრამ ფეოდალური მეურ-

ნეობის განვითარება ამ საფეხურზედ არ შეჩერებულა. პირვილად იგი კარხაკეტილ მეურნეობას წარმოადგენს, ე. ი. ისეთ მეურნეობას, სადაც გასაყიდი და სააღებმიცემო არა კეთდება-რა. აქ ყველა თავის პატრონის მოთხოვნილებების დასაკმაყოფილებლად კეთდება. მაგრამ თანდათან ეს კარხაკეტილობა ისპობა. ზოგიერთი ძვირფასი ნივთიეულობა, რამელიც ხმელთა შუა ზღვის სანაპიროების მდიდარ ქალაქებში კეთდებოდა, ხდებიან მნიშვნელოვანნი და, როგორც ასეთნი, სააღებ-მიცემო საგნადაც. ამის შემდგომ ნელ-ნელა ფულიც შემოდის ხმარებაში. მაგრამ ამასთანავე პირველ-ყოფილი ნატურალური მოსახლეობაც თავის არსებობას კიდევ დიდხანს განაგრძობს. ამავე დროს აშენდნენ ქალაქები, რომელთა დანიშნულებაც მარტო გარეულ მტრისაგან დაცვა კი არ იყო, არამედ დაცვა იმ ფეოდალების ძალ-მომრეობისაგან, რომლებიც გლეხ-კაცობის სახლ-კარს აწიოკებდნენ. ეს ქალაქები, როგორც სავაჭრო ადგილები, პირივილლეგიებით სარგებლობდნენ, სახელდობრ, — ქალაქში მცხოვრებით თავისუფალ მოქალაქედ ითვლებოდა, მხოლოდ უკანასკნელი მოვალე იყო ფეოდალების სასარგებლოდ ბეგარა გადაეხადა; ეს ფეოდალები ქალაქ გარედ სცხოვრებდნენ. ქალაქის ტერიტორია თავისუფლებას იძლეოდა.

გერმანია, როგორც სხვა მხარეები, ძველ დროინდებულ ქალაქებით-სახელმწიფოებით იფინებოდა. მაგრამ გერმანიის ქალაქები ძველებურ ქალა-

ქებიდან იმით განირჩევიდა, რომ გერმანიაში მონობა მოსპობილი იყო. ბაზრის განვითარებასთან ერთად ყმები, რომლებიც წინედ ბატონის სასარგებლოდ ეწეოდნენ ხელოსნობას, ქალაქში გარბოდნენ, სახლდებოდნენ აქ და შრომობდნენ ისე, როგორც თავისუფალი ხელოსნები. ქალაქებში ხელოსნობა ვითარდება. ხელოსნები თავის დასაცველად კავშირს ადგენენ. ამგვარად შესდგა პირველი ფორმა, რომელსაც შემდეგში ამქარი უწოდეს. ამქარი დასაწყისში მხოლოდ ხელოსანთა დამცველ ორგანიზაციას წარმოადგენდა. ძველ ხელოსნობას ძალიან ცოტა მსგავსება აქვს დღევანდელთან: წინედ იგი უბრალო მუშაობა იყო—შეკვეთილის შესრულება.

ხელოსანი საქონელს ან თავის საკუთარ სახლში ამზადებს ან შემკვეთელთან მუშაობს; მასალას კი ყოველთვის შემკვეთელი აძლევს. გასასყიდი საქონლის წარმოება გვიან იწყება. ხელოსანი, რომელსაც შეკვეთილი სამუშაო ემატება, შოულობს თანაშემწეებს, რომლებსაც დიდხანს და ეხლაც მომუშავეებს უწოდებენ,—ამ სახელს წინად სოფლის მუშას უძახდნენ. ძველ ლიტერატურულ ნაშთებში მუშა ხელოსნის ხელქვეითს ეწოდება და უფრო ხშირად კი—მოსწავლეს. შეგირდების და თავისუფალ ხელოსნების შუა არავითარი გარდამავალი საფეხური არა ყოფილა. ახალგაზდა, განსწავლული ხელოსანი ჩქარა თავისუფალი ხდება. სამოსწავლო დრო ხანგრძლივი არ იყო. ამგვარი მოსწავ-

ლეობის წესი ძალიან გავრცელებული იყო, მაგ., ინგლისში, სადაც მცხოვრებთა მომეტებული რიცხვი გერმანელთა რასისა არაო. ინგლისურ ენაზედ არც კი მოიპოვება ისეთი სიტყვა, რომელიც შეგირდს ნიშნავდეს, დროთა ვითარებით ამქარი უფრო ვითარდება და ოსტატები ქალაქ ალაგას მეტს უპირატესობას ჰპოვებენ; უკანასკნელნი იძენენ შეძლებას და მათ ოსტატებს უწოდებენ. ხელოვნობის შესწავლის უმაღლესი, შეგირდი ოსტატად ვერა ხდება. შეგირდსა და ოსტატს შუა ჩნდება გარდამავალი საფეხური: ოსტატის თანაშემწე, რომელიც დიდხანს ოსტატის უბრალო მშველელად რჩება და საჯამაგროში ოთახსა და სმა ჭამის გარდა მცირედენ ფასსაც იღებს.

პირველყოფილ საზოგადოებების და თავისუფალ ქალაქის ბაზარს შორის დროთა ვითარებით იწყება საქონლის და შრომის რეგულიარული აღენიციეობა. ქალაქები მდიდრებიან, მოთხოვნილებები მატულობენ და ყველა ამასთანავე სწორი ვაჭრობა ვითარდება. ამის ერთი მიზეზთაგანი ის გარემოება არის, რომ ომიანობა სუსტდება და მცხოვრებნი კი სისწრაფით მატულობენ. უნდა აღვნიშნოთ კიდევ ერთი გარემოებაც: ადამიანთა რიცხვი, რომელიც განსაზღვრულ ადგილზედ სცხოვრობს, იცვლება მეურნეობის და გვარად. მე ეხლა ციფრები ხელთ არა მაქვს, მაგრამ თქვენ ადვილათ მიხვდებით, რომ ამ შემთხვევაში დიდი მნიშვნელობა აქვს იმას, თუ მცხოვრებნი რას მისდევენ, პირ-

ველყოფილ მიწადმოქმედებას, უკვე მოწყობილ სასოფლო მეურნეობას, საქონლის მოშენებას თუ ნადირობას. სანადიროდ ცოტა ხალხისთვისაც კი ვრცელი ადგილია საქირო. თუ ხალხი საქონლის მოშენებას მისდევს მაშინ იმავე სივრცეზედ, შედარებით ნადირობასთან, უფრო მეტს შეუძლიან იცხოვროს. როდესაც მიწადმოქმედებას და სისტემატიურად ხილეულობის მოვლას იწყებენ, ზემოდ ხსენებულ სივრცეზედ, რომელზედაც ნადირობით მხოლოდ ერთი მუჟა ხალხი იკვებებოდა, შეუძლიან ორმოცჯერ მეტმა მცხოვრებმა გამოიკვებოს თავი. როდესაც კი ხალხი ხელოსნობას მიჰყოფს ხელს და ამ ხელოსნობის საშუალებით საწარმო იარაღსაც გააუმჯობესებს, რაც თავის მხრივ მიწის უკეთ დამუშავებაში და მიწის ნაყოფის გარდაქმნაში ხელს უწყობს, — მაშინ იმავე სივრცეზედ გაცილებით მეტს ხალხს შეუძლიან იცხოვრონ, ვიდრე იმ შემთხვევაში, როდესაც იგინი ან მიწადმოქმედებას, ან საქონლის მოშენებას და ან ნადირობას ეწევიან. ამის დასამტკიცებლად აიღეთ მაგალითი დღევანდელი ცხოვრებიდან. როდესაც ევროპელები ამერიკაში შევიდნენ, მაშინ შეერთებულ შტატების სივრცეზედ, ამ ვეებერთელა ტერიტორიაზედ, რომელიც ჯერაც არ არის დამუშავებული ისე, როგორც რიგია და არც ისე მჭიდროდ არის დასახლებული, სცხოვრობდა სულ რამდენიმე ასი ათასი ინდოელი, — სულ რომ ბევრი ვთქვათ, ნახევარ მილლიონიდან ერთ მილლიონამდეს, მაგრამ მიუხედავად

ამისა, ეს ინდოელები სანადირო ალაგების გულისთვის განუწყვეტლივ ერთი ერთმანეთს ებრძოდნენ. ეხლა იმავე შეერთებულ შტატების სივრცეზედ ოთხმოც მილიონ ხალხამდეს სცხოვრობს; თუ თქვენ ამ ოთხმოც მილიონს 20-30 მილიონამდეს მუშებს გამოაკლებთ, რომლებიც თქვენთან შედარებით უკეთ სცხოვრებენ, რჩება კიდევ 50 მილ. მცხოვრები. ამ 50 მილ. მცხოვრებელის შეძლება სხვა და სხვანაირია, მაგრამ ზოგი მათი წარმომადგენელი გამოუთქმელი და თითქმის რომ ზღაპრული მდიდარია.

თქვენ ყურადღება მიაქციეთ იმას, რომ ყველა ეს სწორედ იმ ტერიტორიაზედ ხდება, რომელზედაც გაცილებით მცირე რიცხოვანი ინდოელები სანადირო ადგილების გულისთვის ერთი ერთმანეთს თავპირს ამტვრევდნენ.

იგივეა ამ შემთხვევაშიაც. ერთსა და იგივე მიწას უფრო მეტ-მეტი მცხოვრებთ რიცხვი შეუძლიან ასაზრდოვოს; გამათახსირებელი ომიანობა, როგორც არსებობის საშუალება, ისპობა; მშვიდობიანობას კი თან მცხოვრებთა გამრავლება სდევს. მიწა კერძო საკუთრებად გადაიქცა, გერმანია—იმპერიად, თითქმის ყველგან გერმანელი მეფეები მეტატონებს მიწებით ასაჩუქრებდნენ; ეს მეტატონები, როგორც მეფის მოადგილეები, განსაკუთრებული უფლებებით იყვნენ აღჭურვილნი; ამ უფლებების ძალით მიწა მეტატონების სრულს საკუთრებას შეადგენდა. ის მიწა, რომელიც მეტატონის

ხელში გადავა, ძველებურად თავისუფალი აღარ იყო, რომ მსურველს მისი დამუშავება თავის სასარგებლოდ შესძლებოდა. ვისაც მიწის დამუშავება სურდა, იგი იძულებული იყო მებატონისთვის გადასახადი, ხარკი, რენტა მიეცა. მიწის მფლობელობა ადამიანის შვეიწროვების სრულ საშუალებას იძლევა. განსაკუთრებით სოფლის მშრომელი კლასი დიდ ვაჭირვებაში იყო; მას ფეოდალი-მემამულეები ყოველნაირად ყვლეფავდნენ და ტყავს აძრობდნენ. ფულს მეურნეობაში დიდი მნიშვნელობა ეძლეოდა, ვაჭრობა ვითარდებოდა; მემამულეების და ბურჟუას გამდიდრებასთან ერთად ფუფუნებითი ცხოვრების მისწრაფება მატულობს, რის დასაკმაყოფილებელი ნივთეულობაც შორ ქვეყნიებიდან მოდიოდა. ამ ნივთების კეთებამ დიდი სარგებლობა მოიტანა. ამ გზით განვითარდა სავაჭრო კაპიტალი, ე. ი. ფული ან ფულის ღირებულება, რომლის დანიშნულებაც ვაჭრობა და მოგების მოტანაა; აღმოცენდა ახალი წოდება ვაჭრებისა. საქონლის დამტარებელი ვაჭრად ხდება, რომელიც დიდ გავლენას იხვეჭს, ხდება დიდ მნიშვნელოვან საზოგადო ძალათ, რადგანაც მას ბევრი ფული აქვს. ამავე დროს დავალიანებული სოფლის მცხოვრები ლატაკდება და ბევრი მათგანი ქალაქ ადგილას სამუშაოდ მისწრაფის.

ქალაქები შესამჩნევად იზდებიან; ამქრობა, რომლის პირველი დანიშნულება ხელოსანთა კავშირის ინტერესების დაცვა იყო შეძლებულ კლასსე-

ბის მეტოქეობისაგან, ეწინააღმდეგება გაპროლეტარებული გლეხის ქალაქში მოსვლას. ოსტატის წოდების მიღება ძნელდება; ქალაქის პროლეტარი მატულობს, — რადგანაც ბევრი ამათგანი ოსტატობას ვერ აღწევს. მას შემდეგ, რაც აღებ-მიცემობა იწყება, მდიდარი ან შეძლებული ხელოსნები გასასყიდ ნივთების მომზადებას უმატებენ, ე. ი. ბევრი ამთგანი მომეტებულ წილს საქონლისას გასასყიდათ ამზადებენ: ისინი უბრალო ხელოსნები აღარ არიან, რომლებიც საქონელს მარტო შეკვეთით ასრულებენ; ისინი, როგორც ვთქვი, უფრო ბაზრისთვის მუშაობენ. ასეთ საგნებს ჩვენ საქონელს უწოდებთ. ამგვარად ვითარდება მეურნეობა, რომელიც საქონლის წარმოებაზედ არის დაფუძნებული.

VII

კაპიტალისტური მეურნეობის პირველი ფორმები

თქვენ უნდა იცოდეთ, რომ კაპიტალისტური წესწყობილება, რომელიც ჩვენში, გერმანიაში, მე XV XVI და XVII საუკუნოებში დამყარდა, სუყველგან ერთ გვარად არ ვითარდებოდა. ერთსა და იმავე დროს იმ ადგილებთან ერთად, სადაც უმთავრესად საქონელს აწარმოებდნენ, თქვენ ნახავდით ისეთ ოლქებსაც, სადაც სოფლის მეურნეობა გარდმავალ საფეხურზედ იყო უცვლელად დარჩენილი; აქ

ფულს თითქმის უმნიშვნელო ადგილი ეჭირა; თითქმის ყველაფერი, რაც სახლობისთვის საჭირო იყო, ძველ ოჯახურად კეთდებოდა და ამიტომ მხოლოდ ნაწარმოების უმნიშვნელო ნაწილი იყიდებოდა. ყველა ამას ჩვენ ვხვდებით მე-XIX საუკუნემდის გერმანიაში. გლეხი უფრო ჩქარა დასთანხმდებოდა ათჯერ მეტი ღირებული მიეცა თავის ნაწარმოებიდან ლარიბი ხელოსნისთვის, ვიდრე რამდენიმე გროში. თუმცა გლეხი საიმისოდ არ იყო ფულის დიდმნიშვნელობაში დარწმუნებული, მაგრამ ის გარემოება, რომ იგი ფულის მხრივ ტანჯვაში იყო, გლეხს აიძულებდა ფულისთვის თაყვანი ეცა. სოფლის მეურნეობის ნაყოფს გლეხის თვალში შედარებით ძალიან ცოტა ფასი ჰქონდა.

მჭიდროთ დასახლებულ ადგილებში მთელი მეურნეობა მალე საქონლის დასამზადებელ მეურნეობად ხდება. ფულის ბრუნვა მატულობს და ამასთან ერთად ვაჭრობა ნდობაზედ მყარდება. სდგება გძელ-ვადიანი ხელ-შეკრულებები, რომლების ძალითაც ფულის მიცემა შემდეგისთვის იდება; მომეტებულად ფულს სარგებლით გაასესხებდნენ ხოლმე. ყველა ეს გარემოებები ფულის, დიდი კაპიტალის ერთი ადამიანის ხელში მოგროვებას ხელს უწყობდა. ფულის და ჩარჩის კაპიტალს გარდა, თანდითან ხმარებაში შემოდის კიდევ ერთი ფორმა კაპიტალისა, რომლის პირდაპირი დანიშნულებაც წარმოებაა, ამასთანავე კაპიტალისტი აიძულებს ხელო-

სანს, წვრილ ოსტატს, მომეტებულ წილს მუშე-
ბისას, რომ საქონელი კაპიტალისთვის კეთდებოდეს.
ეს დარგი კაპიტალისა შესაფერ პირობებს ჰპოვებს:
ქალაქ ალაგას მოგროვილია ბევრი სამუშაო ძალა,
რომელიც ქირავდება, გამქირავებელი შეძლებულ
ამქრის ხელოსნის უპირატესობაში არავითარ მო-
ნაწილეობას არ იღებს. შემდეგ კაპიტალის უპირა-
ტესობა იმაში იხატება, რომ ზოგი სამრეწველო
საქონლის წარმოება, როგორც, მაგალითად, მაუ-
დისა, ტილოსი, რკინეულობისა—ხშირად კარგ
ნიადაგსა პოულობს, ე. ი. ზოგ ადგილებში ერთი
რომელიმე ხელოსნობა, როგორც რიცხვით, ისე
თვისებებით, დიდათა ვითარდება; ყველა ამას და-
საწყისშიბუნებრივი პირობები უწყობენ ხელს. ასეთ
ალაგებში შესაფერა მრეწველობა უდიდეს განვითა-
რებას აღწევს.

ამგვარად სავაჭრო კაპიტალთან ერთად სამრე-
წველო კაპიტალიც აღმოცენდა, ე. ი. კაპიტალი,
რომელიც მრეწველობას იმ მიზნით ეხმარება, რომ
სარგებელი მოუტანოს,—კაპიტალი, რომლის პატ-
რონიც მუშას და ხელოსანს გმნსაზღრულ ფასად
ქირაობს, ჰყიდის ამათ ძალ-ღონით დამზადებულ
საქონელს და ამგვარად ფულს იგებს, ასეთია დღე-
ვანდელი კაპიტალიზმის დასაწყისი. კაპიტალისტურ
მეურნეობის ეს დასაწყისი ამქრობრივ მეურნეობის
ნარჩენებიდან, ფეოდალიზმიდან და ამ უკანასკნე-
ლის გახრწნილებიდან ვითარდება.

ამ პერიოდის დამახასიათებელი ის გარემოებაა,

რომ დიდრონ ოლქებში ძველებური ოჯახური წარ-
მოებაა გამეფებული, საქონლის წარმოება კი თით-
ქმისს გამონაკლის შეადგენს. კაპიტალისტები ამა თუ
იმ საქონლის დამზადებას ხელოსნებს უკვეთავენ
ხოლმე. მაგრამ პირველად კაპიტალისტი აძლევს
მათ დაუმუშავებელ და არა საწარმოვო მასა-
ლას; ხელოსნები დაიმუშავებენ და შემდეგ კაპი-
ტალისტი დამუშავებულს თავის სასარგებლოდ ჰყი-
დის. შემდეგში იარაღსაც აძლევს მაგრამ მწარმოე-
ბლები დიდხანს კიდევ ხელოსნებად ითვლებიან. ეს
წარმოება არის მეწვრილმანე „კუსტარებისა“, რომ-
ლებიც ხელოსნებისავეთ მუშაობენ; მაგრამ ეს ის
ხელოსნები აღარ არიან, როდესაც იგინი შეკვეთი-
ლობის შესასრულებლად მუშაობდნენ; ესენი და-
მოუკიდებლები არ არიან, მომეტებული წილი ამათ-
განი კაპიტალისტის სასარგებლოდ მუშაობს. ამ-
გვარ შრომას მანუფაქტურას (ხელთქმნას) უწოდებ-
ენ. ამგვარმა წარმოებამ თავის დროზედ დიდი გა-
ჭირვება გამოიარა; უმთავრესად ხელს ამქრობა უშ-
ლიდა, რომელიც თავისთვის საშიშარ მეტოქეთ
სახავდა და მის მოსასპობად ყოველივე ღონის ძიე-
ბას ხმარობდა. მანუფაქტურის მოთავყეები ხშირად
იძულებული იყვნენ მოქმედობა იქ დაეწყოთ, სა-
დაც ამქრობა ან სულ არ იყო ანარა და სუს-
ტობდა. რამდენიმე ხნის შემდეგ მანუფაქტურის
გამგენი შრომას საქარხნო შენობაში უყრიან თავს,
მაგრამ ეს ქარხნები დღევანდელ ქარხნებთან არ უნ-
და აურიაოთ. წინანდელი ქარხნები თითქმის მოკლე-

ბულები იყვნენ მანქანებს და განვითარებულ შრომის განაწილებას. მაშინ ქარხნები ისეთ შენობებებს წარმოადგენდნენ, სადაც რამდენიმე ერთად შეგროვილი ხელოსანი მუშაობდა. იმ გარემოებამ, რომ შრომა ერთ განსაზღვრულ შენობაში სწარმოებდა, შრომის განაწილება და სხვადასხვა სპეციალისტ-მუშების მზადება, წინანდელთან შედარებით, უფრო ადვილი გახდა. ამ სპეციალისტ-მუშებს შეეძლოთ შემდეგში, როდესაც შრომის განაწილება განვითარდა, უფრო მეტიც და იაფადაც დაემზადებინათ, ვიდრე წინად, როდესაც თვითთელი მუშა მთელ საქონელს თვით ამზადებდა. მას შემდეგ, რაც შრომა ცალცალკე ხელსაქმედ დაანაწილეს, დაიბადა იმის მოთხოვნილებაც, რომ რაც შეიძლება ბევრი ეწარმოებინათ; ამასთანავე ამ შეერთებულ, განაწილებულ და გაწრთვნილ შრომის საშუალებით უფრო უკეთესად შეეძლოთ ბუნების ექსპლოატაცია. შემოვიდა ხმარებაში აგრეთვე საწარმოვო იარაღიც, რომელიც ამა თუ იმ მექანიზმის და ადამიანის ძალის საშუალებით წარმოებას აჩქარებდა. თანდათან შევიდა ხმარებაში წყლის ძალა, იწყეს ორთქლის ძალით სარგებლობა იქ, სადაც წყალი ან საყოფი არ იყო ან არა დასულ არ იყო.

ამავე დროს საშინლად გავრცელდა საზღვაო ვაჭრობა; აღმოაჩინეს ამერიკა, ევროპაში იწყეს ზღვის იქითა მხრებიდან ყოველგვარი ძვირფასეულობის შემოტანა, რის სამაგიეროთაც თავიანთ ნაწარმოებს

გზავნიდნენ. ამიტომაც იყო, რომ საქონლის აღებ-მიცემობამ და ამასთან ერთად ფულის მნიშვნელობამაც იმატა. ძველმა ხელოსნობამ ახალ აღმოცენებულ მანუფაქტურულ წარმოებას მეტოქეობა ვეღარ გაუწია და ერთი ნაწილი კიდევაც შთანთქმულ იქმნა. თვისუფალი ხელოსნები დაქირავებულ მუშებად გადაიქცნენ. მეორე მხრივ სხვილი მიწადმოქმედობა მშრომელი ხალხის რიცხვს აძლიერებდა. გლეხები ღარიბდებოდნენ — მიწას ჰკარგავდნენ. გადატაკებული გლეხები ქალაქს მიეშურებოდნენ და ამნაირად დასაქირავებელ მუშათა რიცხვი შესამჩნევად მატულობდა, რაც კაპიტალს დიდს სამსახურს უწევდა. ასე და ამგვარად მრავლდება იმათი რიცხვი, ვისაც ჩვენ პროლეტარს ვუწოდებთ, ე. ი. მუშები, რომლებიც ყოველივე საკუთრებას მოკლებულნი არიან და თავიანთი შრომის გაქირავებით სცხოვრობენ. სიტყვა პროლეტარიატი რომაელებიდან წარმოსდგება; ეს სიტყვა რომის იმპერატორების დროს ნიშნავდა თუმცა გადატაკებულს, მაგრამ მაინც თავისუფალ მოქალაქეს და არა მონას. კაცი, რომელსაც მარტო *proles* ჰყავს, ე. ი. მარტო შვილები, — იყო გადატაკებული, უქონელი კაცი, რომელიც თავის ძალას აქირავებდა და ამნაირად სცხოვრობდა, ანუ როგორც გამოჩენილმა ეკონომისტმა სთქვა, კაცი, რომელიც საზოგადოების ხარჯზედ სცხოვრობდა. ამის სრულ წინააღმდეგობას წარმოადგენს ის, რასაც ეხლა ჩვენ პროლეტარიატს ვუწოდებთ, ე. ი. ახალი დარგი მშრო-

მელი ხალხისა, რომელიც არც თავისუფალი ხელოვნები არიან, არც თავისუფალი მწარმოებელი, მაგრამ ამასთანავე არც მონები არიან.

ეხლა სწორედ ამ უკანასკნელს უწოდებენ „პროლეტარს“, მაგრამ დღევანდელ და რომაელების პროლეტარებს შორის განსხვავება იმაში გამოიხატება, რომ დღევანდელი პროლეტარი დიდმნიშვნელოვან ელემენტად ხდება იმ სოციალურ ნაწილისა, რომლის შრომითაც მთელი საზოგადოება სცხოვრობს. ამგვარი მდგომარეობა ერთ დღეს არ შექმნილა; ის ოლქები, სადაც მიწადმოქმედობას ეწვეოდნენ სჭარბობდნენ ქალაქებსა და ზოგადგილს ხომ ეხლაც სჭარბობენ.

პრუსიის მაშინდელ მცხოვრებთაგანი $\frac{2}{3}$ -დან $\frac{3}{4}$ -დის სოფლად სცხოვრობდა და მხოლოდ უმნიშვნელო ნაწილი ქალაქებში სცხოვრობდნენ. სოფელს დიდი გავლენა ჰქონდა ქალაქზე და კერძოდ პატარა ქალაქები ხომ მიწადმომქმედ რაიონის განუსაზღვრელ გავლენის ქვეშ იყვნენ.

უმთავრესი ნიშნები კაპიტალიზმისა მის დასაწყისში შემდეგია: ძალიან ჩამორჩენილი—რადგანაც ახლად იწყებს თავის არსებობას,—ქალაქის პროლეტარიატი, მნიშვნელოვანი სავაჭრო კაპიტალი, მანუფაქტურის და ქარხნების დასაწყისი, ფულის გაღმერთება; ამასთანავე მომეტებული წილი მცხოვრებთა ისევ სოფლის მეურნეობას მისდევს; ამავე დროს შეხვდებით ძველ შინაურ თემობის ნაშთებს; თუმცა მისი უფლებრივი და ეკონომიური

განკერძოვება შესუსტებულია და მასში უკვე აღებ-
მიცემობაა შეპარული. კაპიტალიზმის აღორძინება
მეტად გამათახსირებელი შეიქმნა ბევრ კლასსთა-
თვის.

მშრომელი ხალხის კლასი უზომოდ იყვლი-
ფებოდა; იგი თითქმის უპატრონო იყო. ამქრობა
ან თვით თავიანთ ნებით სპობდნენ თავიანთ სი-
ცოცხლეს, ან არა და, რადგანაც ივინი ძველი წეს-
წყობილების მომხრენი აღმოჩნდნენ, ძალათი ხუ-
რავდნენ. ფულითი მეურნეობა სულს აძრობდა სოფ-
ლის მცხოვრებს, მხოლოდ ქალაქ ადგილს კი სიმ-
დიდრე უფრო ძლიერდებოდა, მაგრამ აქაც სიმ-
დიდრე მებატონეების ხელში გროვდებოდა.

VIII

განვითარებული კაპიტალისტური მეურნეობა.

კაპიტალიზმმა განვითარება განაგრძო. ვაჭრო-
ბის გავრცელებასთან ერთად ვითარდება საკრედი-
ტო მეურნეობა; ჩნდება საკუთრების ახალი ფორმე-
ბი. როდესაც მოძრავ ქონების და ფულს შედა-
რებით ცოტა მნიშვნელობა ჰქონდა, სიმდიდრის
წარმომადგენელად მსხვილი მემამულე ითვლებოდა.
დროთა ვითარების გამო პირველ ადგილს ფული
იჭერს, მაგრამ მართლ ლითონის ფული კი არა.
რადგანაც ლითონის ფული აღარ ჰყოფნის, ამი-
ტომ მას ქაღალდის ფული და ბანკის ბილეთები

მიაშველეს, რომლებიც მიწის შემოსავლის და სხვა-და-სხვა სიმდიდრის გამომხატველები არიან. ამიტომ ქონება თანდათან მოძრავი ხდება. მიწის ადგილიდან დაძვრა არ შეიძლება, მაგრამ სამაგიეროდ, გიპოტეკა ერთი ხელიდან მეორეში ადვილად გადადის. დიდი საქარხანო შენობეებს ადგილიდან ვერ დასძრავ, მაგრამ თუ ქარხანა აქციონერთა კომპანიას ეკუთვნის, მაშინ მის აქციებს შეუძლიან ერთ დღეს ასჯერ შეიცვალოს პატრონი. ერთი სიტყვით, თუ შეიძლება ასე ვთქვათ, სიმდიდრე ფრთებს ისხავს, და ეს წარმოების კონცენტრაციას საშინლად ხელს უწყობს. კაპიტალიზმი ბუნების დამორჩილების საშუალებას იძლევა, სიმდიდრის გადიდება კი კაპიტალისტთა რიცხვს ამრავლებს. კაცი, რომელიც ყოველ დღიურად ცხოვრობს, მომეტებულ წილად ვერც კი ამჩნევს, თუ რა ძალიან გავრცელდა აქციები.

გერმანელთა კაპიტალისტურ დაწესებულებებს, რომლებსაც აქციონერთა საზოგადოების ფორმები აქვთ მიღებული, ოცდა ათი ათას მილლიონ მარკამდის აქვს შექმნილი. ხსენებული ფორმა, თუ მხედველობაში არ მივიღებთ ფულებს, შედარებით დაწარჩენ საკუთრების ფორმებთან, ყველაზედ მოძრავი ფორმაა. ანასთანავე გიპოტეკის დამგირავებელი ფურცელი არის მოძრავი ფორმები საკუთრებისა მიწაზედ და სახლზედ. აქციების საშუალებით მესაკუთრეს შეუძლიან ყოველგვარი შრომით ისარგებლოს მაშინაც კი, როდესაც იგი შრომის პროცეს-

ში არავითარ მონაწილეობას არ იღებს. აქციონერმა, რომელიც რომელიმე აქციას ჰყიდულობს, ხშირად სრულიად არ იცის და არც სურს რომ გაიგოს, თუ რას აწარმოებს საზოგადოება, რომლის სახელსაც აქცია ატარებს: ის მხოლოდ ბანკირს შეეკითხება, სასარგებლოა თუ არა საზოგადოების საქმე და, თუ სასარგებლოა, რა დივიდენდს იძლევა აქციები. იმას სრულიად არ ეინტერესება, თუ რა კეთდება, ან როგორ მიმდინარეობს საზოგადოების საქმე და სრულიად არავითარი წარმოდგენა არა აქვს იმ ხალხზედ, რომელიც წარმოებას ეწევა. აქციის მყიდველს მხოლოდ დივიდენდის რაოდენობა აინტერესებს. სწორედ ასევეა გიპოტეკების საქმეც. რომ უკანასკნელი უფრო მოძრავი გახდეს, შემოღებულია შემდეგი ფორმა: გიპოტეკური ბანკები ყიდულობენ და აგროვებენ გიპოტეკას და შემდგომ ჯამის ღირებულს საგირავნო ფურცლებს აძლევენ, რომლებსაც ისევე შეუძლიანთ ერთ ხელიდან მეორეში გადასვლა, როგორც აქციებს და წაღდს ფულს. დღევანდელ საზოგადოებაში კაპიტალის მოგებას სულ მცირე დამოკიდებულება აქვს იმ შრომასთან, რომელიც მოგების წყაროა.

დღევანდელ საზოგადოებას ახასიათებს კიდევ ის გარემოება, რომ ქალაქის ბატონობა სოფელზედ მატულობს. მარტო ეკონომიურად კი არა, არამედ მთელ საზოგადოებრივ ცხოვრებაში სოფელი ქალაქს ემორჩილება. სასოფლო მეურნეობა რაც დრო გადის, უფრო დიდ დამოკიდებულებაში ვარ-

დება ქალაქის მხრივ; სოფელში ნელ-ნელა ჰქრება უკანასკნელი ნაშთი ძველი შინაურ მრეწველობისა. ჩაიხედეთ გერმანიის მიყრუებულ ადგილებში და თქვენ დაინახავთ რომ, უკანასკნელი სოფლის მცხოვრებნიც კი ჰყიდულობენ თითქმის ყველას, რაც მათ სჭირიათ, და თვითონაც საქონელს საბაზროდ ამზადებენ.

თვით დამაკმაყოფილებელი მეურნეობა მნიშვნელობასა ჰკარგავს, ამის ადგილს ფულის მეურნეობა იჭერს, ასევე ემართება უკანასკნელსაც, ამის ადგილსაც სხვაგვარი მეურნეობა იჭერს და სხვა. ჩვენი მეურნეობა ეხლა სრულიად განვითარებული აღებ-მიცემობითი მეურნეობაა. ქალაქ ალაგას ხალხი მატულობს, ქალაქები შესამჩნევად იზრდებიან, აღებ-მიცემობა ვითარდება და საქვეყნო ხასიათს იღებს. ვინ მოიფიქრებდა რომ ეხლა ჩვენ ფორთოხლის და ბანანის განუსაზღვრელი რიცხვი შეგვეძლებოდა გვეყიდნა? ხშირად გაიგონებ მოვაჭრისაგან, როცა კი მას ვაშლებს თვისებებზედ დაუწყებ ლაპარაკს: „ოჰ, ეს ნამდვილი ამერიკულია!“ წარმოიდგინეთ: ვაშლებს, — ჩვენ სამშობლო ხილს შორეულ ამერიკიდან აუარებელ რიცხვს ვიწერთ! ვაჭრობამ უაღრეს განვითარებას მიაღწია. წარმოების გაუმჯობესებამ ვაჭრობაზედ იქონია გავლენა, აგრეთვე უკანასკნელმა თავის მხრივ წარმოებაზედ იქონია გავლენა. აიღეთ და შეადარეთ ჩვენი დღევანდელი რკინის გზები და მისი მიმოსვლა იმას, რაც ამ ოცდა ათი, ორმოცი წლის წინეთ იყო.

ამ შედარებიდან თქვენ დაინახავთ იმ დიდ ცვლილებას, რომელიც ამ ხნის განმავლობაში მოხდა. როგორც მოგეხსენებათ, დღეს გერმანიაში არის ერთი დიდ მნიშვნელოვანი საკითხი—აგრარული. ეს საკითხი, რომ საფუძვლიანათ შეისწავლოთ, თქვენ დაინახავთ, რომ იგი მარტო იმაში არა მდგომარეობს, რომ მიწადომიქმედს არსებობა არ შეუძლიან. გლესს რომ ისეთივე ცხოვრება ზნდოდეს, როგორც დღემდის სცხოვრებდა, იგი სრულიად დამშვიდებული იქნებოდა, რადგანაც თავის ნაშრომზედ დღეს, წინანდელთან შედარებით, უფრო მეტს იღებს. არა, აგრარული საკითხი იმაში მდგომარეობს, რომ გლესს უკეთეს ცხოვრების სურვილი ეღვიძება; გლესი, რომელიც თავის სოფლის ზნე-ჩვეულობებით ისე ამაყობდა, რაც დრო გადის, უფრო და უფრო ქალაქის დიდ გავლენას გრძნობს, იმგვარი ცხოვრებისთვის კი მას შემოსავალი არა ჰყოფნას. ეს გარემოება ქალაქის სოფელზედ ბატონობით სრულიადაც არ აიხსნება. პოლიტიკურად, ჩვენშიაც კი; საარჩევნო კანონების და სხვა სახელმწიფო დაწესებულებების შემწეობით,—სოფელი კიდევაც მეტი უპირატესობით არის აღჭურვილი, ქალაქთან შედარებით. არა, ჩვენი აგრარული კრიზისის საიდუმლოება ქალაქის ეკონომიურად და ეტნოლოგიურად სოფელზედ ბატონობაში მდგომარეობს. ეტნოლოგიური ბატონობა ერის ზნე-ჩვეულობაში იხატება.

დღეს ჩვენ ამ საკითხზედ არ შევჩერდებით,

მხოლოდ ვიტყვით ორიოდ სიტყვას და ისიც სა-
ერთოდ. კაპიტალისტურ მეურნეობის დიდმნიშვნე-
ლოვან შედეგათ ჩათვლება სამრეწველო მუშების
შესამჩნევი გამრავლება. უკანასკნელი 1895 წ.
პროფესიონალურ და სამრეწველო აღწერადან
სჩანს, რომ გერმანიაში ამ წელს სამრეწველო მო-
მუშავე 5 მილ. იყო, თუ ბარგის მზიღავ მუშებს არ
მივათვლით. საქარხნო ინსპექტორების და დამზღვე-
ვი საზოგადოებების ანგარიშიდან სჩანს, რომ 8 წლის
შემდგომ მუშათა რიცხვი 7—8 მილ-ის ავიდა. აქ
არ არიან ჩათვლილნი ასი ათასობით წვრილი ხე-
ლოსნები, რომლებიც თუმცა კაპიტალისტის ქარხ-
ნებში არა მუშავობენ, მაგრამ ფაქტიურად ისინი
კაპიტალისტის დაქირავებულ მუშებად გამოდიან.
ამ აუარებელ მუშების რიცხვს თითქმის არავითარი
მსგავსება არ აქვთ იმ ხელოსნებთან, რომლებსაც
ჩვენ კაპიტალიზმის განვითარებამდის ვიცნობდით.
ეხლანდელ მუშას არც სმა ჭამა აქვს სამუშაოს
მიმცემთან და არც მის სახლში სცხოვრობს; ეხლა
მუშას შეუძლიან თავისუფლად ოჯახობას მოეკი-
დოს; ესე იგი, ეხლანდელ მუშას თავის საკუთარი
ოჯახი აქვს და მისი შენახვა მას თავს აწევს. 1895 წ.
ექვსი მილიონი სამრეწველო და სახელოსნო მუ-
შებისა შვიდ მილ. თავის მონათესავეს აცხოვრებ-
და; ამავე დროს შვიდი მილ. სოფლის მუშისა
მხოლოდ სამ მილ. ნათესავეს აცხოვრებდა. წინად
მუშას, სანამ ცოლის შერთვა არ შეეძლო, სანამ
იგი ოსტატად არ ეკურთხებოდა და თავის საკუთარ

სახელოსნოს არ გააღებდა. დღევანდელ მუშას კი შეუძლიან მუშადაც დარჩეს და ოჯახობასაც მოეკიდოს, რადგანაც იგი თავის თავს სრულ მოქალაქედ სთვლის. მუშათა კლასისი, როგორც რიცხვით, ისე თავისი სოციალური მნიშვნელობით, ძლიერდება. ყველა იმ ადგილს, სადაც დღეს ეკონომიური ცხოვრებაა თავ მოყრილი, სადაც თავს რკინის გზები იყრიან, სადაც მრეწველობა უკიდურესობას აღწევს, იქ სულ მეტს და მეტს ძალას მუშა ხალხი იხვეჭს. თუმცა ჯერ ეკონომიურად კიდევ კაპიტალისტები ბატონობენ, მაგრამ მუშებსაც არასძინავთ. კაპიტალისტების საწინააღმდეგოთ სხვა და სხვა მუშების კავშირები სდგება, პროფესიონალური კავშირები და სხვა. ასევე სცდილობენ წრვილმანი ხელოსნებიც, მაგრამ ესენი სულ სხვა აზრით. ესენი იმის მაგივრად, რომ ეკონომიურ განვითარებას ხელი შეუწყონ, მის დაქვეითებას სცდილობენ. ამათ ამგვარი მოქმედებით ძალიან ცოტა შეიძინეს. არც თვით კაპიტალისტური დაწესებულებებები რჩებიან უკან. ეს უკანასკნელებიც ადგნენ კავშირს. ამათ კავშირებს ეწოდებათ: კარტელები, სინდიკატები*) და ტრესტები. ხსენებულ კავშირების მიზნები

*) ეს სინდიკატები არ უნდა აურიოთ იმ სინდიკატებთან, რომლებიც საფრანგეთში დაარსდნენ და რომლის მიზანიც არის, მწრომელ ხალხის მჭიდრო დაკავშირება და სარეგულიაციო ბრძოლა როგორც ყოველ-დღიურ მდგომარეობის გაუმჯობესებისათვის, ისე სოციალიზმის დამყარებისათვის.

შემდეგია: 1) მუშების წინააღმდეგობის გაწევა; 2) კაპიტალისტებს შორის კონკურენციის შესუსტება, და 3) ისეთი ფასების დაწესება საქონელზედ, რომელიც უფრო მათთვის არის სასარგებლო. ეს კაპიტალისტური კავშირები სწორედ იმ ძველი დროის ამქრობას გვაგონებს, როდესაც უკანასკნელმა მონოპოლიამ ხელთ იგდო, რის საშუალებითაც საზოგადოებას ავნებდა, მომუშავეთ ტყავს აძრობდა და სცდილობდა ხალხისთვის კონტრიბუცია შეეწერა. შესანიშნავი ზრდა და ცვლილება მუშათა კლასისა, გასაკვირველი მოძრაობა კაპიტალისა, უკანასკნელის შემოსავლისა, და შრომის განცალკევება, ქალაქების ზრდა, რკინიგზების ასეთი გავრცელება—ყველა ეს ხსენებული მოვლენები იმის მაჩვენებელია—რომ კაპიტალისტური ფორმა უკანასკნელი ეკონო, მიური ფორმა არ არის, რომ კაპიტალისტურ მეურნეობას გარდაქმნა ეტყობა და იგი უეჭველად ადგილს სხვა გვარ მეურნეობას დაუთმობს.

IX.

ახალი ეკონომიური წყობილების დასაწყისი.

რა ნაირი იქნება მომავალი მეურნეობა? რაგვარი ფორმებისა? რა უწოდოთ მას? მთელი ჩვენი საზოგადოება, ჩვენი ვრცელი სახელმწიფოები, შესდგება სხვადასხვა პოლიტიკურ ორგანიზმებიდ-

დან, რომელთაც არავითარი მჭიდრო კავშირი არ აქვთ ერთმანეთს შორის. თვითეული მათგანი შეადგენს ორგანიზმს, რომლის ნაწილებიც დაშორებულები კი არ არიან ერთი ერთმანეთისაგან, არამედ უთვალავი ძარღვებით არიან ერთი ერთმანეთთან მჭიდროდ შეკავშირებულნი. ამ ორგანიზმებში ჩვენ მთელ ეკონომიურ კავშირებს ვპოვებთ, როგორც, კარტელები და სინდიკატები, რომლებშიაც მთელი ჯარია მუშებისა შრომობენ და რომლებსაც გავლენა აქვთ თვით ორგანიზმების ცხოვრებაზედ. მაგრამ ვის სასარგებლოდ ხორციელდება ეს გავლენა? იმათ სასარგებლოდ კი არა, ვინც წარმოების ბურჟს შეადგენენ ან კიდევ საჭმის გამგის სასარგებლოდ, რომელსაც მართვა-გამგეობაში ასე თუ ის შესამჩნევი ჯამაგირი ეძლევა; მომეტებულად მოგება კრედიტულ ფურცლების ან აქციის პატრონებს ხვდება წილად. მაგრამ შეიძლება ვიფიქროთ, რომ ადამიანი ყოველთვის მოითმენს ამ უსამართლობას? განა შეიძლება ამ გვარი წყობილება ადამიანის შესაფერ ცხოვრებად ჩაითვალოს? ის წყობილება, როდესაც იმ ხალხთა რიცხვი სულ მათულობს, რომელმაც, თავის კლასიურ მდგომარეობის გავლენით, განცხრომაშია და მხოლოდ იმის ფიქრში, თუ როგორ უფრო უკეთ გააძროს მომუშავეს ტყავი? მოიგონეთ ძველი რომი, სადაც იყო ამგვარივე კლასი, რომელიც, თუმცა ხელს არ ანძრევდა, მაგრამ ფუფუნებაში კი იყო; რის შედეგიც მის დაძაბუნება იყო. ასეთმა კლასმა ადრე თუ

გვიან თავისი უფლებები უნდა დაჰკარგოს.

ეს რომ ასე უნდა მოხდეს, ამის დამტკიცება ადვილია. ჩვენ ვხედავთ, რომ კაპიტალისტური დაწესებულებები სინდიკატებად და კარტელად ერთდებიან, ეს ორთავენი კი—ტრესტად განსაზღვრულ დარგის მრეწველობის მთელი წარმოება მსხვილ კაპიტალისტურ კავშირების ხელში იყრის თავს. იქ, სადაც ეს უკვე მოხდა, საკმარისია ერთი ნაბიჯი, რომ კაპიტალისტურ კავშირს ჩამოართვა ქონება და ამგვარად მთელს საზოგადოებას მის საკუთარ სარგებლობისთვის გადასცე, ვიდრე იმით ერთი ჯგუფი აქციონერებისა სარგებლობდეს. ამგვარ საზოგადოების სასარგებლოდ წარმოებას ჩვენ საზოგადო წარმოებას ვუწოდებთ. მაშასადამე, ერთის მხრივ, ეკონომიური ფორმა თვით მიისწრაფის საზოგადოებისკენ, მეორის მხრივ—ქალაქების ზრდასთან ერთად მათი მიზანიც იზრდება. წინედ, როდესაც ქალაქები თითქმის მარტო გლეხების ოჯახებისგან შესდგებოდა და კიდევ რამდენიმე ქუჩისაგან, სადაც ხელოსნები სცხოვრებდნენ,—ქალაქის მართვა უბრალო საქმე იყო. სისუფთავეს საიმისო ყურადღებას არ აქცევდნენ, მიწას თითქმის არაფერი ფასი არ ედვა, ქალაქს, შეიძლება ითქვას, რომ არაფერი მნიშვნელოვანი ადმინისტრაციული მიზანი არა ჰქონდა. ყველა ეს ეხლა ძირიანად შეიცვალა. ადმინისტრაციის დანიშნულება სხვანაირდება. ქალაქები იზრდება, ამიტომ მიწებიც ძვირდება; იწყება მიწით ჩარჩობა; ყველა მიწის ხელში

ჩაგდებას ცდილობს, როგორც უფრო შემოსავლიან ადგილისას. რას ნიშნავს მიწის ღირებულება? ეს არის მხოლოდ კაპიტალად ნაქცევი საიჯარადო ფასი ან პოზლინა, რომელსაც ქალაქის მემამულეები აქ მცხოვრებლებს ართმევენ. იგი ისევე ფეოდალური უფლებებებია, რომლებიც საშუალო საუკუნოში იყო გამეფებული. ძველად ხალხი ფეოდალებს უხდიდა გადასახადებს, ეხლა კი—მიწების მფლობელებს. რაც დრო გადის, იმდენად მომეტებულად მხედრდება საზოგადოებრივი თვით შეგნება ამგვარი მოვლენის წინააღმდეგ. ამ საქმის გადაწყვეტას მარტო ეკონომიური ძალების მსვლელობას ვერ მივანდობთ, რადგანაც, როგორც დაკვირვება გვაჩვენებს სახლის ქირა მატულობს, ცხოვრება ძნელდება და ყველა ამას მიწის დაძვირებაც ემატება. ბოლოს მაინც ქალაქის მოხელეებმა უნდა დასდონ საზღვარი ამგვარ მოქმედებას, ამ შემთხვევაში უგედაზედ რადიკალურ ზომად მხოლოდ მიწის გასასოგადობებრივება შეიძლება ჩაითვალოს.

მაგრამ ესეც არ არის საყოფი. ქალაქი აუცილებლად ალებ-მიცემის და საცხოვრებელი ადგილის შესახებ უნდა სოციალურ პოლიტიკის გზას დაადგეს; უნდა თვით იკისრეს შენობების აგება და მისი გაქირვებაც; ქირა მხოლოდ აშენებისა და მისი შენახვის ხარჯს უნდა უდრიდეს. ეს აუცილებელი საჭიროებაა იმიტომ, რომ კულტურული ცხოვრების მოთხოვ-

ნილება, გიგიენური ადგილ-საცხოვრებლის მოთხოვნილება სულ მატულობს, საქმით კი დაუკმაყოფილებელი რჩება. ამის გამო საქირთა ქალაქის საზოგადო პოლიტიკის ძირითადი ცვლილება; მაგრამ ამ ცვლილების სერიოზულად და ნაყოფიერად ცხოვრებაში გატარება შეიძლება იმისთანა საზოგადოებაში კი არა, სადაც, როგორც პრუსსიაში მომეტებული ხმა, კანონის ძალით, ეკუთვნის მემამულეებს, არამედ იმისთანა საზოგადოებაში, სადაც დემოკრატიულ უფლებების ძალით მომეტებული და გადამწყვეტი ხმა მართვა-გამგეობაში ეკუთვნის ქალაქის მცხოვრებთა მომეტებულ წილს. მხოლოდ იქ, სადაც ხსენებული დემოკრატიული წყობილებაა, მოიპოვება შესაფერი ენერჯიაც ქალაქის პოლიტიკის საწარმოებლად, რომელსაც დღევანდელ მოთხოვნილების დაკმაყოფილება ძალ-უძის.

რაც მეტი საქმე გადადის საზოგადოების ხელში, იმდენად მეტად აკმაყოფილებს მომუშავეთ; ამიტომ საქირთა ხდება მუშებისათვის კომმუნალური პოლიტიკა, რაც ქალაქის სრული დემოკრატიულად მოწყობის და ორგანიზაციის შექმნის მომასწავებელია; ეს უკანასკნელი ცვლილებები მთელი ქალაქის ეკონომიურ ერთეულად გადაქცევაში გაზიარებულია, მაგრამ ეს ხომ ისაა, რასაც ჩვენ კომმუნალურ სოციალიზმს ვუწოდებთ. ამგვარად საზოგადოებრივ დამკვიდრებულების და მუშათა კლასის გაჯენით იბადება ნორჩი დერეუბი ახალი საზოგადოებრივ წყობილებისა.

მაგრამ სახელმწიფოსაც წინანდელთან შედარებით დღეს სულ სხვა დანიშნულება აქვს. ერთის მხრივ კონტროლს აძრელებს და აღებ-მიცემობას ხელმძღვანელობას, მეორე მხრივ თვით ეწევა წარმოებას. შემთხვევები, როდესაც კერძო საკუთრება და კერძო უფლება საზოგადო ეკონომიურ საქმეს აფერხებენ, უფრო და უფრო მატულობენ. ამიტომ სახელმწიფო, როგორც საზოგადოების ინტერესების დამცველი, ერევა საქმეში ყველა ტორძაზს ხელს სჭიდებს და ასაზოგადოებს. ერთი სიტყვით, აქაც ჩვენ ახალ საზოგადოებრივი წყობილების დასაწყისს ვხედავთ, რომლის განვითარების შედეგიც არის ახალი ეკონომიური ფორმა; სახელდობრ, ისეთი ფორმა, სადაც წარმებას განაკებენ ანაწილი ადგილობრივი თემები, ანაწილი ნაციონალური და ინტერნაციონალური კაპიტალისტების კავშირები, ანამედ სახელმწიფო და თემები, რომლებიც თვითნებურად ანიან ერთი ერთმანეთ შორის შეკავშირებულნი. ეს ფორმა ურომის განაწილებაზედ არის დაფუძნებული, ან თვით სახელმწიფო და თემები ან კიდევ სხვა და სხვა დაწესებულებების საშუალებით საზოგადოებრივ მეურნეობის საქმეს უფრო და უფრო საზოგადოების ინტერესებს უქვემდებარებენ.

როდესაც ამქრობა მოისპო და ძველი შინაური მეურნეობა დაინგრა, იმედი მიეცათ, რომ ამ კარჩაკეტილ ეკონომიურ ფორმების განხრწნას შედეგათ საქონლის გაიაფება და მისი გაუკეთესო-

ბა მოჰყვებოდა. მაგრამ თავისუფალმა კონკურენციამ მხოლოდ ნახევრად განახორციელა ხსენებული იმედები. შუამავალ-ვაჭრების რიცხვმა მომხმარებელთა და მწარმოებელთა შორის შესამჩნევად იმატა. ეს შუამავალთა რიცხვი დღითი დღე იზრდებოდა. რის შედეგიც საქონლის დაძვირება იყო. მაგრამ ამასთანავე ვითარდება საზოგადოებრივი გრძნობა, რომელიც ისეთ ახალ ფორმების ძებნას იწყებს, რომელთა საშუალებითაც უფრო თავის დროზედ და იაფად შეიძლებოდა საქონლის მიწოდება. ინიციატორად მუშათა-კლასის გამოდის, რომლებისთვისაც ყველაზედ საგრძნობელია ეს სიძვირე.

რომ როგორმე განთავისუფლდეს მუშათა კლასისი მოვაჭრე-შუამავლებისაგან, იგი მოსახმარებლითი (ПОТРЕБИТЕЛЬНЫЙ) საზოგადოებებს აარსებს, რომლებიც ჩვენში ჯერ სულ ნაკლებად არის გავრცელებული, თუმცა, როგორც ინგლისის მაგალითი გვიჩვენებს, მათ იმდენათ შეუძლიანთ განვითარდნენ, რომ ზოგი ერთ მოსახმარისი საგნების მთელი წარმოება თვითონ იკისრონ. თუ თემები როდისმე მოინდომებენ ამგვარ და ამ მიზნით დაწესებულებების დაარსებას, მაშინ მათთვის საკმარისია მხოლოდ მუშათა კავშირის მოსახმარისი საზოგადოებები. რომლებიც უფრო ღონივრები არიან, ხელში ჩაიგდონ და შემდეგ განავითარონ, ამ გვარ მიმართულებას თვით მუშათა მოსახმარის კავშირებში ვხედავთ. აქ ჩვენ ახალ ეკონომიურ წყობილების და-

საწყისი ვამჩნევთ. ამგვარად დღევანდელი ცხოვრების განვითარება, ურთის მხრივ, მოთხზვნილებებს და მოძრა ძალებს იწვევს, მეორე მხრივ, —ახალ ეკონომიურ წყობილების ფორმებს და ორგანიზაციებს, რომლებიც უფუელთვის საზოგადო ინტერესებს განსაკუთრებულ ზიარების და ჯგუფების ინტერესებთან შედარებით მადლს აყენებენ. ამიტომ ამ წყობილებას ეწოდება საზოგადო. თუ რანაირი იქნებიან მათი საბოლოო ფორმები, ჩვენ არ ვიცით და არც საჭიროა ეხლა ჩვენთვის. ისიც სამყოფია, რომ ჩვენ უკვე ვხედავთ მათ დასაწყისს, ვხედავთ აგრეთვე იმას, თუ მეურნეობა როგორ უახლოვდება ამ წყობილებას და ბოლოს იმასაც, რა ინტერესითაც ეკიდება მათ ხალხი.

ჩვენ დავინახეთ, თუ როგორ ვითარდებოდა კაცობრიობის მეურნეობა თავის პირველყოფილ, უბრალო ფორმებიდან და ისიც, თუ ეს განვითარება ხანდისხან როგორ შესწყდებოდა ხოლმე. ჩვენ მოწმები ვართ ძველი კულტურის დაღუპვისა, რომლებმაც შემდეგში განვითარება ვეღარ შესძლო. ამის მიზეზი ის იყო, რომ გამეფებული კლასები სულიერად და ფიზიკურადაც გარყვნილები იყვნენ, დაბალი კლასები კი მონობისაგან სული ჰქონდათ ამორთმული. ეხლა ჩვენს წინაშე ახალი ეკონომიური ფორმაა. მონობა მოსპობილია. მეურნეობა აუ-

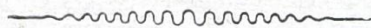
არებელ, სულიერად გაურყვნელ მუშათა კლასსზეა დაფუძნებული. მუშები თავიანთ თვით შეგნებას ანვითარებენ, ესენი დამოკიდებულები არიან, როგორც მაწარმოებელნი, მაგრამ დამოუკიდებელნი, როგორც მოქალაქენი. მუშები აძულებულნი არიან თავი კლასსიურ მდგომარეობის გამო მოითხოვონ მეტი უფლებები და ისინი უეჭველია კიდევ მოიპოვებენ, რადგანაც იგინი უსამართლოდ არიან უფლებებს მოკლებულნი. ამის დასამტკიცებელია ის, რომ მუშათა რიცხვი სულ იზდება, რომ მათი სოციალური მნიშვნელობა მატულობს, და რაც უფრო უმთავრესია, ისინი საზოგადოებრივ ცხოვრებაში მძლავრ ძალას წარმოადგენენ, განსაკუთრებით კი უმთავრეს მსხვილ სავაჭრო ადგილებში. ყველა ეს ფაქტები იმას მოწმობენ, რომ კაცობრიობა არამც თუ დღევანდელ განვითარების საფეხურზედ არ შესდგება, არამედ იგი არც უკან დაიხევს და კულტურის ახალ და უმაღლეს ფორმისკენ გასწევს.

ამასში ჩვენ გვარწმუნებს აგრეთვე დღევანდელი მუშის გონებრივი განვითარება და ის ფაქტი, რომ მუშათა კლასსი ყოველ შემთხვევაში წინ მიდის; ამასთანავე მუშა მხოლოდ რიცხვით კი არ იზრდება, მარტო ეკონომიურ მნიშვნელობას კი არ ჰპოვებს, სამაგიეროდ იზრდება აგრეთვე მისი სულიერი გავლენა—მუშა თავის გონებრივად განვი-

თარებასა სცდილობს. ამავე სურვილმა გვაიძულა მოგვეწყო ჩვენი ლექციები და თუ ესენი რაიმე გავლენას იქონიებენ ბევრ სხვა გავლენებთან ერთად მუშის გონებრივ განვითარებაზედ, მაშინ მიზანი მიღწეული იქნება.

	83.
გამომცემელთაგან	3
I სამეურნეო ცხოვრების განვითარება	5
II პირველ ყოფილ ხალხების მეურნეობა. პირველ ყოფილი კომუნიზმი	15
III მოწრწიალე ტომების მეურნეობა.—ში- ნაური და სასოფლო თემები	23
IV ქალაქის აღმოცენება და აღებ-მიცემო- ბითი მეურნეობა	30
V ძველ კულტურულ ხალხების მეურნეო- ბა	33
VI ფეოდალური დროის მეურნეობა	39
VII კაპიტალისტური მეურნეობის პირველი ფორმები	48
VIII განვითარებული კაპიტალისტური მეურ- ნეობა	55
IX ახალი ეკონომიური წყობილების დასა- წყისი	62

„გუთნის“ გამოცემანი:

1) როგორ უნდა მოხდეს ხალხის წარმომადგენლუ-	
ბის არჩევა	2 კ.
2) შიშშილი, ბახისა, თარგმანი თ. სახაკიასი	20 კ.
3) მიწით სარგებლობის უფლება. ჰ. სპენსერისა	5 კ.
4) გლეხთა საკითხი საფრანგეთში, ს. ან—სკისა	7 კ.
5) ფ. ლასალი, მისი ცხოვრება და ბოლშევიზმი	6 კ.
6) კოოპერატიული მოძრაობა ბელგიაში, პ. დეი-	
ჩერისა	3 კ.
7) ეროვნული საკითხი, შალვა ნათაძისა	3 კ.
8) ახალი ქადაგება	3 კ.
9) საფრანგეთის დიდი რევოლუციია	15 კ.
10) მიწა მიწის მუშას!	5 კ.
11) გზა სოციალიზმისკენ	5 კ.
12) სამეურნეო ცხოვრების განვითარება	20 კ.

ჩვენი გამოცემანი იქილება:

თ ბ ი ლ ის შ ი—საზოგ. «კახეთი», გიორგი ჭონიაშვილთან.
გ ო რ შ ი—ვანო ჩაჩანიძესთან, სობოროს ქუჩა.

ზ ო ნ შ ი—მოსიკო ტელიძესთან.

ბ ა თ უ მ შ ი—პ. გ. გამყრელიძესთან, ქალაქის გამგეობა.

ქ ე თ ა ი ს შ ი—დავ. ს. ლულაძესთან, მესხეთის ქუჩა.

ფ ო თ შ ი—მის. ივ. ჩხენკელთან.

თ ე ლ ა ვ შ ი—ვასო როინაშვილთან.

ა ხ ა ლ-ქ ა ლ ა ქ შ ი (გორის მაზრა)—ვიქტორ მდივანთან.

ბ ა ლ ა ჯ ა რ ა შ ი—აჟანასე მიქაძესთან, სადგურის ბუდეკაში.

ო ზ უ რ გ ე თ შ ი—ელენე ანთაძესთან.

ჭ ი ა თ უ რ ა შ ი—მ. მ. სიხარულიძესთან.

ყ ვ ი რ ი ლ ა შ ი—გაჩეჩილაძის წიგნის მაღაზიაში.

ბ ა ქ ო შ ი—გ. კვალიაშვილთან.

ს ა მ ტ რ ე დ ი ა შ ი—კალაძის წიგნის მაღაზიაში.

ც ხ ი ნ ვ ა ლ შ ი—ნიკო კასრაძესთან.

აგრეთვე ყველა წიგნის მაღაზიებში.

ამხანაგობა სთხოვს ხელნაწერების ავტორებს შეგვატ-
კობინონ ხოლმე თავიანთი პირობებიც, წინააღმდეგ შემთხვე-
ვაში ნაწარმოები ჩაითვლება უპონორაროთ.

ფ ო ს ტ ის ა დ რ ე ს ი: თბილისი, საზოგ. «კახეთი»,
ავალიშვილს.